

**BİR AYDIN TİPOLOJİSİ OLARAK NAMIK
KEMAL**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Muammer MACİT

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adem SAĞIR**

BİR AYDIN TİPOLOJİSİ OLARAK NAMIK KEMAL

Muammer MACİT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adem SAĞIR

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK
Kasım 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLAR	13
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	14
GİRİŞ.....	15
1. TARİHSEL SERÜVENİ İLE AYDIN	18
1.1.İlk Düşünürler: Sofistler	18
1.2.Kilise Aydınları	19
1.3.Despot Rejimin Aydınları: İntelligentsia	20
1.4.Modern Batı Aydınının Doğuşu: Entelektüeller	22
2. TANZİMAT DÖNEMİ VE YENİ OSMANLI HAREKETİ	26
2.1.Tanzimat Dönemi Öncesi Yenilikler	26
2.2.Tanzimat Dönemi.....	27
2.3.İslahat Fermanı	30
2.4.İlk Sistemli Muhalefet: Yeni Osmanlı Hareketi.....	31
2.4.1. İttifak-ı Hamiyyet.....	31

2.4.2. Yeni Osmanlılar	33
2.4.3. Kanuni Esasi ve Yeni Osmanlılar	37
3. NAMIK KEMAL	39
3.1. Namık Kemal'in Hayatı	40
3.2. Namık Kemal'in Tanzimar Reformlarına Yönelttiği Eleştiriler	41
3.2.1. Bab-ı Ali Modernleşmelerine Yöneltilen Eleştiriler	43
3.2.2. Namık Kemal'in Temsili Hükümeti	45
3.2.3. Namık Kemal'de İthal Hukuksal Reformlara Yönelik Eleştiriler	46
3.2.4. Namık Kemal ve Mutlak İlerleme Fikri	47
3.2.5. Namık Kemal ve Vatan Fikri	48
SONUÇ	50
KAYNAKÇA	52
ÖZGEÇMİŞ	54

TEZ ONAY SAYFASI

Muammer MACİT tarafından hazırlanan “BİR AYDIN TİPOLOJİSİ OLARAK NAMIK KEMAL” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Adem SAĞIR

.....

Tez Danışmanı, Sosyoloji Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 03/11/2023

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Adem SAĞIR (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kadir YILMAZ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Erkan DİKİCİ (BEÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Muammer MACİT

İmza :

ÖNSÖZ

Bu araştırma, günümüzden yaklaşık 200 yıl önce başlamış olan batılılaşma hareketlerine yönelik politikaları Namık Kemal özelinde anlamak için yapılmıştır. Osmanlı'nın askeri alanda gerilemesi sonucu ilk modernleşme hareketleri askeri alanda başlamış, daha sonra sosyal, siyasal, kültür ve ekonomi alanlarında devam etmiştir. Tanzimat ile Osmanlı Devleti yöneticilerinin yüzünü batıya resmen çevirmesi sonucu ortaya ilk kez muhalif hareketler çıkmıştır. Bu çalışma genel bağlamıyla muhalif hareketlerin en sistemlilerinden birisi olan Yeni Osmanlı Hareketi, özelde ise modernleşme adı altında getirilen yenilikleri anlamak adına bu hareketin en önemli üyesi Namık Kemal'in eleştirileri betimlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma süreci içinde sağladığı disiplin, gösterdiği hoşgörü, teze yönelik öneri ve yönlendirmeleri ve sabrı ile beni çalışmaya teşvik eden, lisans hayatımın başından beri eksikliğini hissettirmeyen, eğitim hayatı ve sosyal hayatta daima yanımda olan, destekleyen danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Adem SAĞIR'a, süreç içerisinde bir an olsun yalnız bırakmadıkları, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve gösterdikleri büyük sabır için, başta aile fertlerimden Resul, Gülhan Macit'e, küçük yaşta ders çalışana hoşgörülü olmayı öğrenen ve bu doğrultuda özveri gösteren yeğenlerim Kadir EFE ve Elif SARE'ye ve son olarak sırdaşım, yoldaşım, hayat arkadaşım Duygu ÖZDER'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum

ÖZ

Araştırma, Tanzimat Döneminde ortaya çıkan “Yeni Osmanlılar” adlı ilk sistemli muhalefet hareketi içinde bulunmuş Namık Kemal’in “aydın” kişiliğini ele almaktadır. Osmanlı’nın buhran döneminde yapılan yenilik çalışmalarına karşın çeşitli eleştirilerde ve çözümlerde bulunmuştur. Araştırmanın amacı II. Mahmut ile başlayan yenileşme hareketlerinin devleti buhrandan kurtarmaktan çok daha işin içinden çıkılmaz duruma getirmesi ile ortaya çıkan muhalefet hareketi içinde Namık KEMAL’in aldığı tavrı “aydın” tipolojisi çerçevesinde ele almaktır.

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi veri toplama araçlarından biri olsa da tek başına da bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Doküman analizi kullanılmasının sebebi; araştırma konusunda kapsamlı bilgi sunması, farklı bakış açılarını görmeyi sağlaması ve geçmişe dair kapsamlı bilgi edinmeyi sağlaması doküman analizini kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, Devletin ilk sistemli muhalefeti olan Yeni Osmanlılar Hareketi üyelerinin en önde gelenlerinden Namık Kemal’in, devleti içinde bulunduğu buhrandan kurtarma ve Tanzimat döneminde getirilen yeniliklere çözüm arayışında sergilediği aydın kimliği açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, aydın kavramı, Tanzimat, Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal ile ilgili kaleme alınmış pek çok eser çalışmamıza eklenmiştir.

Araştırmamızda, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi metodu kullanılmıştır.

İlerleme durdurulamaz, geri geri döndürülemez bir gerekliliktir. Osmanlı’da 17. Yüzyılda başlayan modernleşme hareketleri II. Mahmut’un ardından Tanzimat Dönemi ile birlikte bambaşka bir hal almaktadır. İlk olarak askeri alanda gerekli görülen yenileşme hareketleri Tanzimat Döneminde siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda genişlemektedir. Batı’ya tam anlamıyla yüz çevirerek gerçekleştirilen bu gelişmeler toplum içinde derin çatlaklara sebebiyet vermektedir. Yaşanan gelişmelere tepki olarak, kendi içlerinde fikri yönden üçe ayrılan toplumun önde gelen kişilikleri dediğimiz aydınların muhalefeti ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Tanzimat, Yeni Osmanlılar, Modernleşme, Namık Kemal.

ABSTRACT

This research examines the "intellectual" personality of Namık Kemal, who was involved in the first systematic opposition movement called "Young Ottomans" that emerged during the Tanzimat period. Despite the reform efforts made during the Ottoman Empire's crisis period, he made various criticisms and solutions. The aim of the research is to examine Namık Kemal's stance within the opposition movement that emerged with the reform movements that began with Mahmud II, which rather than saving the state from the crisis, made it even more intractable, within the framework of the "intellectual" typology.

In the research, quantitative research methods of document analysis were used. Although document analysis is one of the data collection tools, it is also used as a method on its own. The reason for using document analysis is that it provides comprehensive information about the research, allows you to see different perspectives, and provides comprehensive information about the past, making it necessary to use document analysis.

This study aims to explain the intellectual identity exhibited by Namık Kemal, one of the leading members of the Young Ottomans Movement, which was the first systematic opposition of the state, in his search for solutions to the new developments brought in the Tanzimat period in order to save the state from the crisis it is in. For this purpose, many works written on the concepts of enlightenment, Tanzimat, Young Ottomans, and Namık Kemal have been added to our study.

In our research, the document review method of qualitative research methods was used.

Progress is unstoppable, an irreversible necessity. The modernization movements that began in the 17th century in the Ottoman Empire took on a whole new form with the Tanzimat Period following Mahmud II. The modernization movements, which were first seen as necessary in the military field, are expanding in political, economic, social, and cultural terms in the Tanzimat Period. These developments, which were carried out by turning their backs on the West completely, caused deep

cracks in society. In response to the developments, the opposition of the intellectuals, whom we call the leading personalities of society, who are divided into three in terms of their ideas, emerged.

In line with the explanation of the concept of enlightenment, first the historical foundations of the concept are touched upon. Then, the internal and external impulses that led to the emergence of the Young Ottomans were determined. Finally, under the heading of Namık Kemal, the period's criticisms and solutions were explained, and a national intellectual portrait was presented.

Keywords: Aydın, Tanzimat, Young Ottomans, Modernization, Namık Kemal.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bir Aydın Tipolojisi Olarak Namık KEMAL
Tezin Yazarı	Muammer MACİT
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Adem SAĞIR
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	03/11/2023
Tezin Alanı	Sosyoloji Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ
Tezin Sayfa Sayısı	54
Anahtar Kelimeler	Aydın, Tanzimat, Yeni Osmanlılar, Modernleşme, Namık Kemal

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Namık Kemal as an Aydın Typology
Author of the Thesis	Muammer MACİT
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Adem SAĞIR
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	03/11/2023
Field of the Thesis	Sociology
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	54
Keywords	Aydın, Reorganization, Young Ottomans, Modernization, Namık Kemal

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Tüm Osmanlı Devleti tarihi içinde gerek devlet yönetimi gerek yönetilenler yönetenler sistemi içinde hiçbir zaman sistemli bir muhalefetin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak olaylar cereyan etmemiştir. Ta ki İmparatorluğun son yılları dediğimiz 19. Yüzyıl başlarına kadar. 1800’lü yıllardan itibaren İmparatorluğun askeri, ekonomik alanda gerilemesi yenileşme hareketine zemin hazırlamaktadır. Çare, o dönemin yükselen gücü Batı’da aranmaktadır.

Tanzimat denilen yenileşme hareketinin hız kazandığı dönemde, kabaca devletin en önemli üç bileşeninden biri olan “ulema”nın yönetimde gücü zayıflatılmış ve muhalefet hareketine elverişli zemin meydana gelmektedir. Araştırmanın amacı bahsi geçen olaylar silsilesinde ortaya çıkan, toplumun ışık tutucusu, toplumun önde gelenleri dediğimiz aydın insanların oluşturduğu Yeni Osmanlı Hareketi içinde Namık Kemal’i getirilen yeniliklere sentezci bakış açısı ile ele almak ve literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Literatürü taradığımızda “Osmanlı son dönemi”, “Tanzimat”, “Yeni Osmanlı Hareketi”, “Namık Kemal” yeniliklere toplumun sahip olduğu dinamikler ile eleştirisi bir araştırmada tümüyle ele alınmamıştır. Çalışmanın gerek Osmanlı son dönemi gerek Tanzimat gerekse Yeni Osmanlı Hareketi konularındaki engin çalışmaların yanında ilave bir kaynak niteliği olması temennisiyle yola çıkılmış, literatüre ve daha sonraki zamanlarda bu konu üzerinde yoğunlaşmak isteyen araştırmacılara bir nirengi noktası olması hedefler arasındadır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Yeryüzünde her toplum belirli bir sistem içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu sistem genellikle toplumun çoğunluğundan ziyade daha küçük topluluklar tarafından oluşturulmuş, sürdürülmüş ya da yok edilip yenisi getirilmiştir. Nitekim Tanzimat Dönemi (1839-1876) de Osmanlı Devleti için bir sistem değişikliği ve yeni düzen arayışı yıllarını betimlemektedir. Tabii ki yüzyıllardır var olan düzenin yerine getirilecek her yenilik ister toplum tarafından ister yönetim kesimi tarafından büyük bir sancıyla karşılanmaktadır.

Osmanlı devlet geleneğine bakıldığında değişimin tepeden tabana doğru ilerlemekte olduğu görülmektedir. Padişah, fermanını yazmakta ve emrine bağlı elçileri ile bunu topluma duyurmaktadır. Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinde başı çeken grup bu kez Padişah değil Padişahın yetkilerinin bir bölümünü üstlenen Bab-ı Ali Hükümeti'dir. Bab-ı Ali, kurulduğu dönem itibariyle Osmanlı bürokrasisinin çatısını oluşturmaktadır. Yenileşme hareketleri de bu çatı altında bulunanlar tarafından planlanmakta ve uygulamaya konulmaktadır.

İmparatorluğun askeri alanda arka arkaya aldığı başarısızlıklar sonucu ilk olarak askeri alanda olan yenileşme hareketleri devamında toplumun iç dinamiklerine etki edecek ekonomik ve sosyal alanda planlamalar ile sürmektedir. Özellikle ekonomik ve sosyal alandaki yenileşme hareketleri toplumda huzursuzluğa yol açmaktadır. Dolayısıyla kökü devlete dayanan bazı devlet görevlileri İmparatorluğun tarihinde ilk kez kendi aralarında gruplaşıp bir muhalefet ortamının oluşmasında öncülük etmişlerdir.

Araştırmanın konusu, Tanzimat döneminin yenileşme hareketleri sonucu ortaya çıkan huzursuzluğun ışığında toplumun öncüleri, sesi olarak ortaya çıkan aydın kişiliklerden Namık Kemal'in bu yenileşmelere karşı tutumudur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLAR

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek amacıyla bir dizi tasarıların oluşturulduğu Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan Yeni Osmanlı Hareketi'ne bağlı olan Namık Kemal'in eleştirileri çerçevesinde onun aydın kimliğini ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu çalışmada, sosyal bilimler alanında kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Bir çalışmada nicel araştırmanın yetersizliğine yönelik nitel araştırma yöntemi kullanılması veya iki araştırma deseninin birden kullanılması gerekmektedir. Nitel araştırma yöntemi:

Sosyal olguları bağlı oldukları ve içinde yer aldıkları ortamda doğal görünümleriyle gözlem, görüşme ya da belgeleri değerlendirmek yoluyla bilgi edinme ve bu bilgileri analiz ederek kuram geliştirme olarak tanımlanabilir (İslamoğlu & Alınacı, 2019, s. 220).

Araştırmada nitel araştırma yönteminin kullanılması için gerekli şartlardan biri, “bir olgunun/grubun/kurumun ayrıntılı, bağlamla ilişkili araştırılması”dır (Bal, 2014, s. 179). Araştırmanın konusu yorumlamaya uygun ve toplum içindeki bir grubu ele aldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Nitel bir araştırmada görüşme ya da gözlem yoluyla bilgi toplamak mümkün olmadığında, araştırmanın problemine uygunluğu göz önünde bulundurularak, araştırma konusunu içeren döneme ait dokümanların incelenmesi araştırmada doküman incelemesi metodunu zorunlu kılmaktadır. Dokümanlar görsel, işitsel ve yazılı olabilir (İslamoğlu & Alınışık, 2019, s. 228). Konunun tarafsız bir şekilde araştırılması için konuyla ilgili değişik dokümanların incelenmesi gerekmektedir.

Doküman analizi, araştırılması planlanan vakıa ve olaylar hakkında oluşturulmuş yazılı, görsel ve işitsel materyallerin analizini kapsamaktadır. Çalışmamız Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkan bir muhalefet hareketi olarak Yeni Osmanlı Hareketi’ne mensup Namık Kemal’in hükümet tarafından getirdiği yeniliklere yönelik eştirilerinden sentezci kimliğini ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda, Namık Kemal’in o dönem kaleme aldığı yazıları harf inkılabından dolayı betimlemeyi güçleştirdiği için, fikirlerini latinize edilmiş bir şekilde ortaya koyan yazılı eserlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın Türk modernleşmesini konu edinen bölümlerinde ve aydın tanımlarının ortaya konulmasında baş ucu mahiyetinde kitaplar, süreli yayınlar, dergiler ve makaleler kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Toplumlar var olduğundan bu yana çeşitli sebeplerden dolayı kendilerini restorasyona sokmakta, bazen köklü değışiklere girmektedirler. Yönetim ihtiyacının başat olduğu dönemde krallıklar, imparatorluklar ortaya çıkmış, kimileri tutunamayıp erken dönemlerinde yıkılmış, kimileri asırlarca ayakta kalmıştır. Osmanlı Devleti de asırlar boyu dünya tarihinde kayda değer iz bırakan ve çeşitli reformist hareketlere beşiklik eden imparatorluklardan biri olmaktadır.

İmparatorluk kuruluş yıllarından başlayarak 19. yüzyıla kadar çeşitli sistem değışikliklerine şahit olmaktadır. Tanzimat dönemi içerisinde dönemin bürokrasi kanadını oluşturan Bab-ı Ali Hükümeti ve bu çatı altında bulunan memurlar tarafından,

devletin içinde bulunduğu durumdan bir kurtuluş yolu bulma amacıyla yenileşme hareketleri başlatılmaktadır. Ordu içerisindeki yenilikler ile başlayan yenileşme hareketleri beraberinde siyasi, ekonomik ve sosyal alanda devam etmektedir.

Her bir yeniliğin toplum tarafından yankılanan sonuçları vardır. Tanzimat dönemi yenilik hareketleri, imparatorluk tarihinde ilk kez ortaya çıkan muhalefet hareketini ortaya çıkarmaktadır. Araştırmanın problemi imparatorluğun ve ileride cumhuriyetin ilk muhalefet sancağını elinde tutan Yeni Osmanlı Hareketi'nin en önemli üyelerinden biri olan Namık Kemal'in Tanzimat döneminde yenileşme hareketleri ekseninde ortaya koyduğu eleştirileri ışığında aydın kişiliğini ortaya çıkarmaktır.

GİRİş

Dünya, insanoğlunun yeryüzüne ayak basışından bu yana bir değişim ve dnşim geçirmektir. Bu değişimlerin hızı tarih ilerledikçe artmıştır. Kastedilen, spesifik bir değişim ve dnşimden ziyade genel çerçeveli bir değişim dnşimdir. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti de bu değişim dnşimlerden payına düşeni almıştır.

Gelişen teknoloji (matbaa) ile birlikte bu yenilikler devletler arası bir boyut kazanmıştır. Keza 18. yüzyıl Osmanlı dönemine baktığımızda matbaanın imparatorluğa girişi, III. Selim'de başlayan, II. Mahmut ile hız kazanan ve Tanzimat dediğimiz dönemde yoğunlaşan; başta askeri olmak üzere siyasi, ekonomik, eğitim, sosyal alandaki terakki hareketleri günümüze kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin temelleri İşlam Devletine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, içinde birçok inançtan insan olmasına rağmen bir İşlam devletidir(kaynak). Devlet yönetimine bakıldığında yönetim kadrosunda üç unsur görülmektedir: Kalem-iye, Seyfiye, İlm-iye. (Lewis, 2018, s. 141). II. Mahmut terakki hareketleriyle birlikte, yeniçeri ocakları kapatılmış, aynı zamanda Bab-ı Ali kurumunun gücü ekonomi ve yönetim konusunda arttırılmıştır (Mardin, 2015, s. 170) Merkezi yönetimi güçlendirmeyi hedefleyen bu olayla birlikte, yeleri “ulema” olarak adlandırılan ilmiye sınıfının yönetimdeki gücü zayıflamış ve zamanla yönetimden çıkarılmıştır.  önemli sacayağından biri olan ulemanın yönetimde gücünün

zayıflaması Osmanlı Devleti'nde ilk muhalefetin çıkışına zemin hazırlayan önemli olaylardan biri olarak göze çarpmaktadır.

Terakki hareketlerinin en yoğun dönemi denilebilecek Osmanlı son dönemi Tanzimat dönemi olarak adlandırılmaktadır. Batı karşısında, en çok da askeri alanda yenik düşen Osmanlı Devleti birtakım yenilik arayışına girmektedir. Yenilgiler karşısında yapılması gerekenin Batı'nın teknolojisine başvurmak olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Salt teknolojinin getirilemeyeceği, maddi kaynakların yanında manevi kaynaklarında ülkeye teşebbüsü, Batı taklitçiliği, o dönem Osmanlı toplumundaki aydın kişilerin muhalefetini ortaya çıkartmıştır.

Bahsi geçen döneme bakıldığında, muhalefet hareketinin başını çeken grup Yeni Osmanlı Hareketi'dir. Yeni Osmanlı Hareketi belgelere dayanan ilk sistemli muhalif harekettir. Literatürde ilk isimlendirmesi İttifak-ı Hamiyyet olan bu grup daha sonra grup üyeleri tarafından Yeni Osmanlı Hareketi olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti içinde devlete en şiddetli muhalefeti bu grup yapmıştır. Keza grubun en önemli üyesi Namık Kemal'dir. Namık Kemal, Yeni Osmanlı Hareketi içindeki gelişmeleri somut olay ve sorunlar karşısında ortak nokta belirlemeye çalışan tek düşündürdür (Berkes, 2016, s. 287-288). Yaşamının ilk yirmili yıllarında devlet görevlerine atılmış, sonrasında sürgünlerle cefalı bir yaşam sürmüştür. Hayatındaki muhalefet hareketlerini makaleler, tiyatro oyunları ve çeşitli edebi eserlerle gerçekleştirmiştir. Araştırmanın problemini, Namık Kemal'in Yeni Osmanlı Hareketi ile başlayan, daha sonra hiçbir gruba dahil olmadan sürdürdüğü muhalif kişiliği oluşturmaktadır.

Araştırmanın yöntemi nitel araştırma tekniklerinden doküman metodu olarak belirlenmiştir. Yaşadığı dönemde giriştiği muhalefet hareketlerini ayrıntılı bir şekilde tespit için nitel araştırma yürütülmüş, doküman tekniğinin araştırmanın konusuna en uygun teknik olduğuna karar verilmiştir. Araştırma Osmanlı son dönemi 1839 Tanzimat döneminden 1876 Kanun-i Esasi ilanına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Araştırmada birincil kaynaklardan harf devrimi dolayısıyla latinize edilmiş olanlar ve ikincil kaynaklar betimsel analize tabi tutulup araştırma probleminin çözümünde kullanılmaktadır.

Literatüre bakıldığında araştırmanın konusu alt başlıklar halinde bulunmakta, çoğunlukla Namık Kemal'in muhalif, siyasi yönünden çok edebi yönü ele alınmaktadır. Buna istinaden Tanzimat dönemi modernleşme hareketleri çerçevesinde,

sentezci yaklaşımlarıyla Namık Kemal motifine bir bütün olarak rastlanılmamıştır. Bu eksiklik göz önünde bulundurulduğunda araştırmanın yöntem ve tekniği çerçevesinde literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

Osmanlı'da toplumun oluşturan çeşitli etnik grupları olduğundan homojen olmayan bir toplum olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayanları sosyal ve kültürel anlamda homojen kabul edecek olursak; gelişim bu kapalı homojen sınıf dahilinde tecelli etmediğinde, gelişime herhangi bir biçimde entegre olmuş avangart insanların, bu gelişimi, içinde bulundukları toplumsal motiflerle geliştirerek halka yaymaları, toplumun sosyo-kültürel yapısını ön planda tutmaları sentezci bakışa sahip aydın olduklarını göstermektedir. Namık Kemal'in sentezci bakış açısından kasıt, araştırmanın sınırlılıklarını oluşturan dönemde Batı ile olan ilişkiler kapsamında, yabancı olunan batı kültüründen gelebilecek herhangi bir modernleşme aracını Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel motifleri ile yoğurmaya amaçlayan bakış açısıdır.

Araştırmanın birinci bölümünde "Aydın" kavramının tarihsel temellerine değinilmiştir. Buradaki amaç; "aydın" kişiliğin ortaya koyduğu yapıt, eleştiri, öngörü vb. Topluma yararlı olacağını düşündüğü fikri üretimlerini yine kendi toplumunun sosyo-kültürel çerçevesinde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktır. Araştırmanın ikinci bölümünde araştırmaya konu ettiğimiz Namık Kemal'in fikri gelişimlerini tetikleyen bürokrasi tarafından getirilen yenilikler ve Namık Kemal'in fikir filizlerinin yeşermeye başladığı, Osmanlı'nın ilk sistemli muhalif örgütü Yeni Osmanlı Hareketi ile alınmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde, Namık Kemal'in Osmanlı son döneminde getirilen yeniliklere yönelttiği eleştirileri ışığında sentezci bakışa sahip bir aydın tipolojisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde sonuç yer almaktadır.

1. TARİHSEL SERÜVENİ İLE AYDIN

Toplumsal dinamiklerine baktığımızda herhangi bir sınıfa mensup olduğu muğlak olmakla birlikte, gözden kaçmayan bir zümre mevcuttur. Bu zümre, içinde bulunduğu toplumdaki olaylara göre farklı isimlendirmelere tabii olmuştur.

Her çağ, her toplum kendi öncü kişilerini üretmektedir. Bu kişilerin ortaya çıkışındaki farklılıkların sebebi, orijin noktalarının içinde bulundukları toplum ve sosyal dinamikleri olmasıdır. Aydın, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nin tanımına göre; doğru sözlü, eleştirel, özgür ve muhaliftir (Kuper & Kuper, 2016, s. 79). Aydın, geçmişten günümüze toplum içindeki uğraş konuları değişmekle birlikte, sosyal bilimler literatüründeki, Ortaçağ'da cleric/rahip, literati/literatus, Osmanlı'da "havas ve ulema", Rusya'da "intelligentsia", Batı Avrupa'da "entelektüel" nitelikleri değişmekle birlikte aynı kavramı ifade etmektedir (Aydın, 2017, s. 133). Ancak bu kavramlar arası farklılığın –farklı olduklarını belirten çalışmalar olsa da- pratikte olmadığı düşünülmektedir. Bunları birleştiren ortak nokta, hepsinin, ait oldukları toplumu kabullenmeyip, bu toplumu kendi kurdukları ütopyalara taşımaktır. Bu taşımacılığı, sahip oldukları bilgi sayesinde yapmışlardır. Aşağıda bu kavramlara daha detaylı yer verilmektedir.

1.1. İlk Düşünürler: Sofistler

Geçmişe baktığımızda aydın görevini üstlenenler, Eski Yunan'da Sofistler olmuştur. Sofistlerin bu görevi üstlenmesi için toplumsal bir zemin var olmuştur. O dönemde, topluma, eski destanları anlatan ozanlar yavaş yavaş popülerliğini kaybetmiş, oluşan bu boşluğu kapatmak üzere Sofistler işe koyulmuştur. Ozanlar gibi edebi söylemler değil, toplumsal meseleler hakkında kendi yazdıklarını okumuşlar (Meriç, 2020, s. 25), olaylara şüphe ve eleştiri ile yaklaşmışlardır. Toplumun önünde yer alıp, bir nevi öğretmen görevi görmektedirler. Hareket özgürlüklerini sağlayan maddiyatı, başta siyasi ve fikri hayata dayalı ve bunun yanında çeşitli konulardaki öğretilerini, topluluklara anlatarak sağlamaktadırlar. Geçinmeleri için ihtiyacı olan maddiyatı anlatıları sayesinde elde etmektedirler.

Kendilerini demir kafeslere kapatacak belli bir ideolojilerinin aksine çok geniş bir perspektife sahip, kısmen bilgi ve görüş açılığına ve açısına sahiptirler. Sahip

oldukları açlık, onları birçok alanla meşgul etmeye yöneltmektedir. Farklı unsurların bileşimi olarak adlandırdığımız bu hareketin temel sebebi dönemin iktidar mercii dâhil hiçbir kurumsal alana bağlı olmamalarıdır. Bilgisine sahip oldukları toplumun kültürlerini akıl süzgecinden geçirmekte, bunu yaparken de en temel araçları olan “şüphe”yi kullanmaktadırlar. Belli bir fikir ve düşün münakaşası sonunda benimsedikleri görüşleri, topluluklara anlatmaktadırlar. Meriç’in deyişiyle “Delikanlı, müspet ilimleri, tabiat felsefelerini, şiirlerin yorumu ve eleştirisi, gramer incelikleri, metafiziğin ana sorunları...” (Meriç, 2020, s. 25) konularında daha çok gençleri sosyal ve pratik yaşama hazırlamışlardır. Dolayısıyla kültür taşıyıcıları olarak adlandırılmışlardır. Sofistlerin bu tanımlamaları daha derinlemesine bir araştırma ışığında belki de günümüzde atası oldukları entelektüel, aydın, literati, intelligentsia kavramlarının hangi çerçevelerde olması gerektiğinin ipuçlarını vermiş olabilir ancak bu bizim konumuz dışında farklı bir araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

1.2. Kilise Aydınları

Orta çağda rahip tarih sahnesine çıkmaktadır. Kilise yönetimindeki toplumlarda tek okuryazar kişiler olan rahipler, mevcut kültürel değerlerin savunucusu olarak ön plana çıkmakta ve bu değerleri aktarma görevini üstlenmektedir (Meriç, 1997, s. 286-287). Ancak rahipler, yazılı çalışmalarını ve düşüncelerini sınırlı bir kesime yaymaktadırlar (Schumpeter, 2021, s. 151). Bu doğrultuda Gramsci’nin aktardığına göre: “Kiliseye bağlı aydınlar bölüğü, uzun süre din ideolojisinin, yani o dönemin felsefe ve bilimini, okul, eğitim, ahlak, adalet, hayırseverlik ve yardım işleri gibi birtakım görevleri tekellerinde tuttular” (Gramsci, 1985, s. 19-20).

Tüm bunlara şahit olan Krallar ve Senyörler için ilim ve bilim taşıyıcısı olan rahipleri, yanı başlarında bulundurmaları gereken kişiler olarak kabul etmektedirler (Goff, 2019, s. 160). Kilise önemlidir, çünkü toplumun üç çatısından birini oluşturmaktadır. O dönemin tabiriyle barbar (Moğol) isyanları boy göstermekte, halk cehalet karanlığındadır. İsyanlardan zarar görmeyenler yerleşime uzak alanlardaki manastırlara, kiliseye mensup olanlardır. Akranlarına göre biraz okuma yazma bilenlere kucak açan kilise ve manastırlar ilimin muhafaza edildiği tek yerlerdir.

Kiliseye mensup olmanın ayrıcalıkları vardır. Bunlardan biri, örneğin, kast sistemine dayalı toplumda dikey harekete aracılık ve köleyken kilise çatısı altına

girenler özgürlüklerine kavuşmaktadırlar (Meriç, 2020, s. 28-29). Kilise, ilim ve bilim yuvası olarak, sahip olduğu nüfuzuyla her meslek dalında yer edinmektedir. Kilisenin kısıtlamalarıyla (örneğin bekarlık) aynı fikre sahip olmayan rahipler, yine ayrıcalıklardan mahrum olmamak için bağlarını tamamen koparmamaktadırlar. Rahiplerin aydın sayılmasının sebepleri arasında, muhafızı oldukları değerleri topluma benimsetmek, karşı çıktıkları ideolojiler için şimdinin kamuoyu dediğimiz hareketleri organize etmeleridir.

Literati/rahiplerin işlevini yitirmesi, en belirgin özellikleri olan “değerleri koruma”dan 16. yüzyıl devrimleriyle birlikte “değerleri sorgulama”ya geçişleridir (Doğan, 2019, s. 12). Bunda Üniversitelerin kurulmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Üniversiteler ile birlikte, Kral ve hanedan yanında dünya zenginlikleri ve prestiji için yarışan aydınlara cephe olarak, kültür sahnesine hümanist karakterli kişilikler çıkmış ve orta çağ rahiplerinin devri sona ermektedir (Goff, 2019, s. 160).

Rahiplerden sonra toplumsal sınıfların değişmesiyle birlikte “filozoflar” sahneye çıkmaktadır. Neredeyse rahiplerden tek farkı; rahipler aristokrasinin ideologları, filozoflar ise burjuvazinin ideologları olmuşlardır. Meriç’in aktardığına göre filozoflar; “Otorite prensibinin reddi, serbest ticareti güçleştiren engellerin yok edilmesi, ilmi kanunların dünyaca geçerliliği, feodal ayrıcalık ve ayrıcalıklara karşı insanın cihanşümül değeri...” (Meriç, 2020, s. 36) gibi konularla ilgilenmişlerdir.

1.3. Despot Rejimin Aydınları: İntelligentsia

Rusya’da 18. yüzyıl sonlarında despotik rejime başkaldıranlara “intelligentsia” adı verildi. Ansiklopedi tanımına başvurulduğunda 1987 tarihli Encyclopaedia Britannica kitabına göre intelligentsia; “ülkedeki siyasal olaylara ilgi duyan, Çarlık’ın “istibdat rejiminin eziciliği karşısında istediklerini yapamayan”lar olarak adlandırılmıştır (aktaran Batuhan, 2002, s. 95). Kökü Nikola devrine dayanan bu grup II. Alexander döneminde intelligentsia adını almıştır. Ülgener’e göre intelligentsia, hür düşünen heterojen bir gruptur (Ülgener, 2006, s. 96).

19. asrın başında I. Alexander İmparatorluğu askeri olmayan mekteplerle doludur. Düşünce hayatının temelleri Moskova Üniversitesi’nde atılmakta, dönemin seçkinleri akın etmektedir. Mekteplerin İntelligentsia’yı donatmada etkisi büyüktür.

Yıllar geçtikçe üniversitelerin nüfusu artmış, aynı zamanda intelligentsia donanımlı hale gelmiştir. Kendilerini geliştirmede bir diğer araç olarak gazete ve dergileri kullanmışlardır. Bunun sebebi gazete ve dergileri hür, yaratıcı kültürün tek aracı olarak görmeleridir (Meriç, 2020, s. 76). İstibdat yönetimin sansür ve baskıları karşısında işlevlerini uzun süre yerine getirememişlerdir. Yönetimle hiçbir bağı olmayan bu grup insanlık için konuşabilmenin hürlüğünü yaşamıştır. Aksi bir durum olsaydı, yönetimde, emrinde oldukları birinin ekmeğine yağ çalınmasaydı, inanması güç olmayan insanlık adına konuşmanın hürlüğünü tadamayacaklardı.

Kendilerini, beşiğinde oldukları toplumun beyni ve bilinci olarak görmüşlerdir. İntelligentsia, üniversitede eğitim görmüş, ortak bir toplumsal sınıfa dahil olmayan, o dönemin kitle iletişim aracı olan gazete ve dergilere hâkim heterojen bir gruptur (Mardin, 1992, s. 163-168). Rejimden dolayı her an savaş, hapis, sürgün tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Karşı çıktıkları şey, köylülerin toprak ağalarına, onların soylulara, soyluların Çar’a bağlı olmasıydı. Yani otokratik bir rejim. Rusya’da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen toprak temerküzü, intelligentsia’nın gözünden kaçmamıştır. Otokratik rejime başkaldırıda bir araç olarak gördükleri toprağın merkezileşmesi, diğer bir deyişle geleneksel toprak işlenmesinin yerine getirilen bu reform, intelligentsia ile küçük çaplı çiftçi dediğimiz köylüleri yan yana getirmiştir. Dolayısıyla devrim için kırsalı kazanmak aydınlatmak gerektiğinin farkına varan intelligentsia’ya yeni sorumluluk yüklenmiştir (Toprak, 1984, s. 69). Devrimin şartı köylülerin toprak ve hürriyete karışmasıdır. Buradan anlaşıldığı üzere toplum, istibdat yönetimi karşısında kendisine yol gösterici olarak aydının yanında yer alabilmektedir.

İntelligentsia, dönemin önde gelen “Montesquieu’nun şeref, Voltaire’nin tabii akıl, Rousseau’nun demokratik insan hakları” (Meriç, 2020, s. 71) doktrinlerinden yola çıkmışlardır. Üniversite mezunu bu kişiler, Batı menşeli “edindikleri bilgiler ve kurulu düzen karşısında takındıkları tavır” (Aron, 1979, s. 261) onları bir araya getirmektedir. Kendi özgürlüklerini kazanan bu zümrenin entelektüel hareketi, özgürlüğün kendileri içinde geçerli bir hak değil, bütün toplumun sahip olduğu bir hak olduğunu savunmalarıdır. Meriç’in deyimiyle Rus devrimlerinde de aydının görevi; halka hizmet etmek, zorba rejimler karşısında onun bekası için çalışmaktır (Meriç, 2020, s. 101). İntelligentsia bireye değil bu başkaldırıyı gerçekleştirenlerin tümüne verilmiş bir isimdir. Napolyon’un yererek ideolog olarak adlandırdığı, eleştiri kabiliyetine sahip

insanlar her devirde var olagelmıştır. Örneklerinden yukarıda bahsettiğimiz bu insanlara geniş manada “aydın” isimlendirmesi yapılmaktadır.

1.4. Modern Batı Aydınının Doğuşu: Entelektüeller

Batı düşünce tarihinin Rönesans ile yeniden şekillenmesiyle birlikte, orta çağdan kalma rahip/clerc yerini entelektüele bırakmaktadır. Bilgi edinimin ve bilginin genel olarak kilisede, özel olarak rahiplerde muhafaza edilmesi Rönesans dönemiyle birlikte değişime uğramaktadır. Orta çağ entelektüeli olan rahip/clerc bilginin insanlığa değil doğaüstü varlığa, Tanrıya ait olduğu ve dolayısıyla korunması gereken, aktarılamaz satılamaz bir olgu olduğu görüşü ortadan kalkmaktadır (Goff, 2019, s. 124). Bilgiyi muhafaza etmenin yerine, bilgiyi yayma orta çağ üniversitelerinin bir katkısıdır. Çoğunluğu kilise ile aynı görüşte olmayan ve ayrılmak isteyen rahiplerin öğretimi üstlendikleri üniversitelerde toplumun neredeyse her katmanından öğrenciler bulunmaktadır. Üniversitelerin entelektüele katkısı, bilgiyi sorgulama ve araştırma alışkanlığını kazandırmasıdır. Hümanist bir öğrenim gören üniversite öğrencileri içinden ileride aydınlanma hareketinin öncü düşünürleri yetişmektedir (Bottomore, 1997, s. 67). Entelektüel artık mesleğinin farkına varmakta, dönemin despot rejimi olan kiliseye karşı savaş açarak özerkliğini almakta ve kendisini eleştirmen olarak kabul ettirmektedir. Dolayısıyla üniversiteler fikirlerin ve ideolojilerin ihraç edildikleri (Goff, 2019, s. 80), entelektüelin doğuşuna beşiklik etmektedir.

Etimolojik olarak bakıldığında entelektüel kelimesi Yunanca nous, Latince intellectus kelimelerine dayanmaktadır. Nous Yunanca akıl, intellectus Latince zihin anlamına gelmektedir. Diğer dillere baktığımızda Almanca Verstand, İngilizce intellect, İtalyanca intelletto da, entelektüel kelimesinin çağrışımlarını bulabiliriz. Bütün bu dillerdeki kelimeler akıl, zekâ, anlama, zihin anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla entelektüel kişi zihin, zekâ, anlama, akıl nitelemelerine sahip, sorunlara bu nitelikleri ile çözüm arayan kişidir (Batuhan, 2002, s. 95). Buradan anlaşılacağı üzere kabaca entelektüel zihni dışında iş görenlerden ayrılmaktadır.

Literatüre baktığımızda entelektüel kavramını ilk (1821) Saint-Simon, daha sonra (1845) Earnest Renan, isim olarak kullanmaktadır. Entelektüele “düşün ve sanat işçileri” denmektedir (Demiralp, 2002, s. 121). Entelektüel topluma yönelik çalışmalar yapmaktadır. Dolayısıyla dayandığı yer Fransız Devrimi’dir. Fransız devrimiyle

birlikte sahip olduğu fikir ve düşünceleri, matbaanın gelişmesiyle geniş kitlelere yayıp bir kamuoyu oluşturma çabasına girmektedir (Demiralp, 2002, s. 124). Entelektüel bu tavrını içinde yaşadığı topluma borçludur, yani entelektüel içinde yaşadığı toplumu beğenmeyip, toplumu adına bir çıkış yolu arayışı içindedir.

Entelektüelin kamuoyunda yankılanışı Fransa’da yaşanan ünlü “Dreyfus” olayıyla gerçekleşmektedir. Dreyfus olayına kısaca değinecek olursak, olay ismini Fransa Ordusu’na mensup Yüzbaşı Captain Alfred Dreyfus’tan (Zola, 1998, s. 8) almaktadır. Haksız yere suçlanan Dreyfus, ve beraberinde gelişen olaylar toplumu ikiye ayırmaktadır. Bir tarafta Fransa devleti ve organları diğer tarafta haksızlığa karşı bir grup yazar (Meriç, 2020, s. 15). Dreyfus yanlıları ve karşıtları olarak ikiye ayrılan bir toplumda, Clemenceau, literatüre göre, başta o dönemin entelektüeli kabul edilebilecek Emile Zola olmak üzere bu gruba Les intellectuelles adını vermektedir (Erkan & Bozgöz , s. 225). Dreyfus yandaşlarının bu adı benimsemesi ile grup, günümüzde halen geçerli olan “entelektüel” ismine sahiptir. Entelektüel, rasyonel ve laik bilincin tezahürü olarak o dönem Avrupa’ında despotik siyasal rejimin varlığında ortaya çıkmaktadır. Bireye atfedilen entelektüel kelimesinin vatani Batı’dır. Ancak Rus İntelligentsia’sının Batı’ya duyulmasında büyük etkisi vardır. Yukarıda değindiğimiz üzere kelime, anlamını Dreyfus olayına borçludur. Entelektüel, kelime olarak kültür diline Dreyfus olayıyla geçmektedir.

Dreyfus olayının bu günlere taşınmasındaki en büyük etken yazılı kaynakların Dreyfus taraftarları ve aleyhtarları tarafından etkili bir şekilde kullanımıdır. Aydın’a göre; “Dönemin hümanist karakterli aydını, metin tenkidinden toplum eleştirisine geçer, bir güç olarak varlığını hissettirir” (Aydın, 2017, s. 142). Önceki dönem entelektüelleri, rahiplerde olduğundan farklı olarak, Emile Zola örneğindeki gibi, herhangi bir çatı altında herhangi bir bağlılığı olmadan toplum içinde serbestçe dolaşabilmektedir. Dereli’nin aktardığına göre; “entelektüeller çok defa iktidar mevkilerinin dışındadırlar” (Dereli, 1974, s. 21). Matbaanın gelişmesi ile birlikte entelektüel, yazdıklarını daha uzak alanlara aktarabilmektedir. Bu sayede kendisiyle aynı fikirde olanlar ile temaslar kurabilmekte, kabaca kamuoyu oluşturma yeteneğine sahip olmaktadır (Mardin, 1984, s. 11-12).

Günümüze kadar entelektüel kavramı üzerine birçok kişi önemli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri ülkemizde “Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi” kitabıyla da tanınan Toker Dereli’dir. Dereli’ye göre entelektüel;

...olayların ve kurumların mevcut durumlarıyla tatmin olmayan, belli bir anın gerçeklerini daima daha yüksek ve daha geniş gerçekler açısından görmeye çalışan şahıslardır. Onlar kendilerine akıl ve muhakeme, adalet ve gerçek gibi soyut fikirlerin savunucusu, iş hayatında ve iktidar mevkilerinde çok defa küçümsenen veya ihmal edilen ahlak standartlarının koruyucusu gözüyle bakarlar (Dereli, 1974, s. 22).

Entelektüel maddi kaygılar gütmeyen, kişisel çıkarlar gözetmeyen biridir. Nitekim edindiği bilgi ile toplumun içinde kendi bakış açısına göre uygun olmayan veyahut var olan durumun daha iyi olabileceğine kanaat getirdiğinde onu entelektüel yapan bilgisini, eleştirmenliğini kullanmaktan geri kalmamaktadır. Entelektüel yaşadığını düşünmek ister (Aron, 1979, s. 262). Bunu da yine kendisi için değil içinde bulunduğu toplumu daha iyi hale getirmek için yapmaktadır. Entelektüel düşüncenin emekçisidir. Louis Bodin’in aktardığına göre entelektüeller “yaşamın düzensizliği içinde düşüncüyü dile getiriler” (Bodin, 1984, s. 60). Ancak bir başka durum söz konusu olabilir. Dereli’nin Merton’dan aktardığına göre kendi çıkarına ya da bağlı olduğu bir grubun çıkarına faaliyet gösterebilir:

Merton entelektüelleri “bağımsız” ve “bürokratik” olmak üzere iki büyük gruba ayırmakta, entelektüel faaliyetini hiçbir bürokratik teşekkülün amaç ya da araçlarına tabi kılmadan ifa eden kimseleri birinci guruba, çalışmaları esas itibarıyla belirli bir bürokrasinin gerek ve hedeflerine hasredilen entelektüelleri de ikinci gruba sokmaktadır... Birinci tipe giren entelektüeller bir üniversitede yahut herhangi bir devlet dairesinde çalışmakta olabilirler. Ne var ki, entelektüel faaliyetlerini ifa ederken bunların herhangi bir iktidar merkezinin etkisinde kalmaları, o iktidar merkezinin talep ve baskısına paralel yönde yazmaları veya konuşmaları gerekmemektedir. Oysa, “bürokratik” tipe giren entelektüeller, bir planlama veya başkanlık teşkilatı, ya da bir sendika veya siyasi parti içinde istihdam” edilebilirler (Dereli, 1974, s. 40).

Entelektüel, niteliklerini burjuva için ya da o dönem iktidarı için kullandığında yukarıda bahsedilen Napolyon’un ideolog benzetmesi içine girmektedir. Ancak evrensel bir entelektüel tanımından söz etmek güçtür. Bunun sebebi entelektüelin içinde bulunduğu topluma özgü oluşu ve o topluma yönelik hareket etmesidir. Bodin bu konuda şunları söylemektedir:

Aydın kavramı, doğal olarak, kendi konum ve rolüne uygun bir bilinç verir. Eğer tarihe aykırılığa karşın orta çağ aydınlarından söz edilebiliyorsa, bunun nedeni kendilerinde, Orta çağ’a özgün toplumda etkin bir kitle oluşturma ve bu yolla, dönemin kültür yaşamına yardım etme bilincinin bulunmasıdır (Bodin, 1984, s. 17).

Dolayısıyla “Entelektüel nedir?” sorusuna farklı yaklaşımlarda tanımlamalar yapılmaktadır. Öncelikle eski dönemlerin kast sistemine dayalı toplumlarındaki gibi

soylu bir aileye mensup olmak gerekmemektedir. Entelektüeller toplumun her kesiminden ortaya çıkabilmektedir (Schumpeter, 2021, s. 150). Entelektüel üzerine çalışmalara bakıldığında, kavram, çeşitli sınıflandırmalara tabii olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri entelektüeli meslek kategorisinde açıklama girişimidir. Entelektüel olabilmek için toplumda saygınlık gören avukat, doktor, mühendis gibi meslek dallarından birine mensup olmak zorunluluk arz etmemektedir. Örneğin aralarındaki eğitim farkı çok belirgin olan bir profesör ve sadece ilköğretimini tamamlamış bir gazeteci entelektüel olabilmektedir (Aydın, 2017, s. 135). Hangi mesleğe sahip olursa olsun bir kişinin entelektüel sayılabilmesi için kendini ifade etme aracı olarak söz ya da yazı ile mensup oldukları mesleğin dışında düşünüp yazmaları gerekmektedir (Schumpeter, 2021, s. 150). Dolayısıyla mesleki sınırlama olarak homojen bir entelektüel sınıfı söz konusu değildir.

Entelektüel kimdir sorusuna cevap veren bir diğer düşünür Jean Paul Sartre'dır. Sartre 1965 yılında Japonya'da gerçekleştirdiği konferansında bu konu üzerinde durmaktadır. Ona göre entelektüel;

...kendisini ilgilendirmeyen şeylere karışan ve bütünsel bir insan ve toplum kavrayışı adına, benimsenmiş doğruluklar ile bunlardan esinlenen davranışların bütünlüğüne muhalefet ettiğini ileri süren birisidir... kendinde ve toplumda pratik doğruluğun araştırılması ile egemen ideoloji arasındaki karşıtlığın bilincine varmış olan kişidir... hiç kimsenin buyruğunda olmayan ve statüsünü hiçbir yetkeden almayan biri (Sartre, 1985, s. 14-38-43).

Yukarıda ele alınan 'Aydın' kavramının tarihsel temelleri ışığında, araştırmaya, Osmanlı son döneminde meydana gelen yenileşme hareketlerinin altında yatan temelleri, bu yenileşme girişimleri sonucu ortaya çıkan Yeni Osmanlı Hareketi'ni ele alacağız.

2. TANZİMAT DÖNEMİ VE YENİ OSMANLI HAREKETİ

2.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Yenilikler

Öncelikle Yeni Osmanlı Hareketi'nin ortaya çıkışına sebep olan Tanzimat Döneminin şekillendiği arka plana değinmek gerekmektedir. Yenilik hareketleri ilk olarak Lale Devri'nde ortaya çıksa da bir geçerlilik sağlayamamaktadır. III. Selim'in tahtta bulunduğu dönemde ayanların güç kazanmasından dolayı Sened-i İttifak ve yeniçerilerin esnaflığa soyunmasından dolayı eğitimleri aksatması üzerine 1793 yılında Nizam-ı Cedid adıyla talimli bir ordu kurulması hedeflenmektedir (Akşin, 2007, s. 24). II. Mahmut'u tahta çıkaran ve kendisi de sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa, ayanlara resmiyet verip devleti dağılma tehlikesinden kurtarmayı hedeflenmektedir (Akşin, 2007, s. 25).

II. Mahmut döneminde, sonuncusu 1830 Yunan İsyanı'yla birlikte Yeniçerilerin ortadan kaldırılması fikri gündeme geldi. Vakay-ı Hayriye olarak adlandırılan bu olay ile çetin bir mücadele sonucu Yeniçeriler ortadan kaldırıldı (Akşin, 2007, s. 26). Bu gelişme sonucu terakki hareketleri yönünü askeri reformlardan idari reformlara çevirmektedir.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla Bab-ı Ali memurlarına tayin düzenlenmesi, maaşlarının arttırılması, posta ve polis sistemi ve Maliye Nezareti kurulmaktadır (Mardin, 2015, s. 170-171). II. Mahmut'un getirdiği diğer yenilikler; Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, Bab-ı Ali Tercüme odasının kurulması, ilk gazete Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması, Batı tarzı okul açılması(Tıbbiye) ve Harp okullarının kurulmasıdır (Akşin, 2007, s. 26). II. Mahmut, sadrazam kurumunda sekülerleşmeye giderek başvekil pozisyonuna getirmektedir. Şeyhülislamlık kurumunu hükmet yönetimi ve planlamadan azledilmektedir (Berkes, 2016, s. 174).

İmparatorluğun idari işlerini kolaylık sağlaması amacıyla Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve Dar-ı Şura-yı Askeri meclisleri kurulmaktadır. İlk meclis adalet organları hakkında, ikinci meclis merkezi hükümet hakkında ve üçüncü meclis ordu ile ilgili yeni düzenlemeler getirme işlevi görmektedir (Berkes, 2016, s. 174). II. Mahmut, devlet ile halkı ilgilendiren bütün yenilikler bu

kurumların süzgecinden geçeceğine yönelik telkini ve her yıl bu meclislerde konuşma yapması reformlara demokratik bir yön kazandırmaktadır (Mardin, 2015, s. 173).

II. Mahmut dönemi olaylarından göze çarpan bir diğeri ise Mısır'da bulunan Mehmet Ali'nin Osmanlı'ya isyan etmesidir. Durumu kabullenemeyen Sultan II. Mahmut dış devletlerden yardım istemektedir. Bu gelişmelerden başka İngiltere ile Ticaret Kanunu imzalanmaktadır. Ticaret kanunu ile birlikte ülkedeki Müslüman gayrimüslim ticaret insanları arasındaki eşitsizlik artmaktadır. 1839'da Osmanlı-Mısır arasında dördüncüsü yaşanan savaşın sonucu ordunun mahiyetini ortaya çıkarmaktadır (Akşin, 2007, s. 27).

II. Mahmut, diğer Osmanlı Padişahlarında görülmemiş şekilde kültürel değişikliklerde bulunmaktadır. Erişilemez bir kişi olarak tecelli eden padişahlık makamından ayrılmakta, kılık kıyafetinde Batı tarzı kıyafetler kullanmakta, yabancı dile merak salmakta, buharlı gemilere adımını atmaktadır. Bu hareketleriyle aydın monark bir padişah portresi çizmektedir (Berkes, 2016, s. 173).

2.2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Döneminde modernleşme hareketlerinin gerçekleşebilmesi için ulemanın gücünün zayıflatılması gerekmektedir. Çünkü Lale devrinden bu yana yapılan reformlardan ilk karşı çıkan kesim, ulema ve onun emrinde olan yeniçerilerdir. Nitekim II. Mahmut zamanında yönetimde silikleştirme politikaları başlanan ulema, Tanzimat ile birlikte tamamen saf dışı edilmektedir. Çünkü Osmanlı, Tanzimat dönemine kadar hiç pür bir Batılılaşmaya yüzünü dönmemektedir. Batı politikalarının ülkeye ihracıyla kurtuluşu ümit eden Bab-ı Ali için ulema ve kurumları ortadan kaldırılması gereken bir unsur olarak görülmektedir. Bu zemin II. Mahmut döneminde atılmaktadır. Din ve devlet işlerini birbirinden ayıran II. Mahmut ulemanın yetkilerini azaltmaktadır. (Berkes, 2016, s. 175) Batıdan ihraç edilecek yenilikler için Bab-ı Ali'nin Hariciye Nezareti ön plana çıkmaktadır. Yabancı dil bildikleri ve haberleşme tekniklerine hâkim oldukları için Hariciye memurlarının önemi ulema karşısında artmaktadır (Mardin, 2015, s. 160).

Ulemanın Osmanlı bürokrasi memurları karşısında zayıflamasının bir diğer sebebi, Bab-ı Ali'deki yeni oluşturulan bakanlıklara yüksek rütbeli ulema geçerken

(Berkes, 2016, s. 171), düşük rütbeli ulemanın halk arasında kaldığı görülmektedir. Önceki gelişmelerde reformlara karşı harekette bulunurken yeniçerilerin yanında yer alan ulema, Tanzimat döneminde yüksek rütbeli ulemadan ayrı olarak Yeni Osmanlıların yanında yer almaktadırlar (Mardin, 2015, s. 161). Ulemanın toplandığı payda nispeten askeri alandan sivil alana geçmektedir.

II. Mahmut'un reformlarını hükümdarlık makamından yapmasına karşı Tanzimat döneminde hükümdarın gücü zayıflatıldığı ve yerine geçecek bir temsili meclis olmadığı için Bab-ı Ali tüm yetkiyi üzerinde toplamaktadır. Aynı zamanda Avrupalı devletlerin maşası haline geldiği için de istikrarlı bir kurum olmamaktadır (Berkes, 2016, s. 219).

II. Mahmut'tan sonra tahta Abdülmecit(1839-1861) geçmektedir. Nihayet 1839'da Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından devletin önde gelenleri eşliğinde okunarak Tanzimat Dönemi başlamaktadır. Paşa'nın Tanzimat ile hedefi, Avrupa Devletlerinin kamuoyu desteğini almaktır. Bunun gerekliliğini o dönem Paşa'larından Fuat Paşa şöyle belirtmektedir:

Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukardan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir. (Akşin, 2007, s. 28).

Bu ünlü tahlili ile Paşaların içinde bulunduğu çaresizliği özetlemekte ve desteği Avrupalı Devletlerde aramanın haklılığını anlatmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti tam bağımsızlığından feragat etmektedir.

Tanzimat bürokratları kendilerine fazlaca güvenmekte, terakki hareketlerinde başrol oynamaktadırlar. Bu inanç ile birlikte tüm tebaanın özlemi olan "ihtişamlı Osmanlı" dönemini yeniden tesis etmekte kendilerini vazgeçilmez görmektedirler. Tanzimat Fermanı, içerik itibarıyla hükümet ve hükümdar arasındaki bir anlaşmadır. Anayasadan çok sözleşmeye benzemektedir (Berkes, 2016, s. 214).

Tanzimat, idari ve hukuki yapının iyileştirilmesi onarılması ve düzen getirilmesi için zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Fermanın mahiyetine gelince; bütün tebaanın eşit haklardan faydalanması ve dini tabandan bağımsız bir toplum oluşturulması, askerliğin düzene sokulması, iltizamın kaldırılması ve harcamaların düzenlenmesi yer almaktadır (Mardin, 2015, s. 177). Fermanla birlikte getirilen bir diğer yenilik, yüksek memurların servetlerinin

müsaderesi ve vefat ettiklerinde servetlerinin hazineye verilmesi uygulaması kaldırılmıştır. Bab-ı Ali memurları servetlerini biriktirip zenginleşirken, devlet içindeki ekonomik dolaşımda donukluk yaşanmaktadır. Zenginleşen yüksek memurlar ile toplumu oluşturan diğer fertler arasındaki eşitsizlik Farsça öğreniminde göze çarpmaktadır. Farsça, camilerde öğrenilmesi mümkün olmamasından ötürü özel öğretmen gerektirmektedir. Yaşanılan ekonomik donukluk sebebiyle özel ders olarak Farsça eğitimi alanlar yine yüksek memur sınıfının çocuklarıdır (Mardin, 2015, s. 140).

Tanzimat ile gelen yenilikler eskileri defetmek anlamında okunabilir. Def edilen unsurlardan biri, devlet mekanizmasında dünyevileşmeyi öngörerek ulemanın yönetimden çıkarılmasıdır. Kadıların yerine ve yönettiği mahkemelere Bab-ı Ali memurları yerleştirilmektedir. Dolayısıyla mahkemeler de dünyevileşme politikaları altında yapı olarak değişmektedir (Mardin, 2015, s. 146-147). Geleneklerin yeni ihtiyaçlara cevap vermemesi sebebiyle kanunlaştırma politikaları uygulanmaktadır. Adalet kavramı temel alınalar oluşturmaya çalışılan yeni kanunlaştırma politikalarının altında Batı ile ilişkilerde çağdaş kurallara uyulması amaçlanmaktadır (Berkes, 2016, s. 221). Dolayısıyla kadılık makamının şeriatı ve kanun hukukunu uygulayıcı vasfı ortadan kaldırılmaktadır.

Tanzimat ile getirilen bir diğer düzenleme Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı tüccarları arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Şeyhülislam'ın dışında Ticaret Bakanlığı'na bağlı seküler ticaret mahkemeleri ve ayrıca Şeyhülislam'ın dışında ceza mahkemeleri kurulmaktadır. Şeriatın çağdaş sorunları çözmede yetersiz kaldığı inancı artmaktadır. Takiben medeni hukuk tartışmaların yükselişiyle Cevdet Paşa, Fransız medeni hukuku, Osmanlı'da modern bir medeni kanun yazımında örnek alınırsa, İslam ulusunun yıkılacağını belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 225-226).

Tanzimat dönemi yenilikleri; 1840 ceza kanunnamesi, 1845'te reformları taşra temsilcilerine öğretmek için meclis toplanması, 1847 modern laik ceza mahkemeleri, 1850 Avrupa seviyesinde laik ticaret kanunu, 1856 Osmanlı bankası açılması, 1845-66 yılları arasında eğitimin tamamen laikleşmesi, 1861 laik ticaret usulünün kabulü, 1864 yeni taşra kanunu, 1867 yabancılara mülk edinme hakkı, 1868 Fransız lisesi açılması gibi gelişmeler 1839-67 yılları arasında gerçekleştirilmektedir.

2.3. Islahat Fermanı

1853 yılında Osmanlı'yı kendi kuklası haline getirmek isteyen Rusya ile Osmanlı arasında Kırım Savaşı çıkmaktadır. Osmanlı'nın yanında bulunan Avrupalı devletler sayesinde Rusya savaşta kaybetmektedir. Buna istinaden Paris'te Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla birlikte, Osmanlı'nın, Avrupalı devletlerin koruması altına girdiği dikkat çekmektedir ancak ileriki tarihlerde durumun böyle olmadı anlaşılmaktadır. İmtiyaz olarak, Avrupa Devletleri Osmanlı'da Islahat Fermanı yayınlanmasını istemektedirler. Islahat Fermanı'nı Tanzimat Fermanı'ndan ayıran nokta, gayrimüslimlere verilen hakların daha ayrıntılı ve somut olmasıdır. Islahat Fermanı; bütçe yapılanması, banka kurulması, ekonomik ilerleme için Batılı uzmanlar getirilecek ve din değiştirenlere cezai yaptırım uygulanması, taşra yönetiminde gayrimüslimlere de yer verilmesi gibi reformları içermektedir (Berkes, 2016, s. 216-217). Osmanlı'daki Müslümanlara atfedilen "hâkim millet" kavramı, Islahat Fermanı'yla sarsılmaktadır. Bunun yanında gayrimüslimlere verilen ticari imtiyazlar sayesinde Müslüman kesim, gayrimüslimler karşısında fakirleşmektedir. Gayrimüslimlerin cemaat içi anlaşmazlıklarında patriklerin rolünün Islahat Fermanı'yla ortadan kaldırılmasıyla, anlaşmazlıkların çözümü için laik meclisler oluşturmaktadırlar. Böylelikle halk meclisleri ve meşrutiyetçilik anlayışları güç kazanmıştır (Mardin, 2015, s. 27).

Meşrutiyetçilik fikrine başta Bab-ı Ali Hükümetinin başı Ali Paşa karşı çıkmaktaydı. Osmanlı, çok milletli yapısından dolayı, halkın kendi seçtikleri temsilcilerden oluşan bir temsili meclis seçilmesi Osmanlı'nın parçalanması demekti, buna istinaden Ali Paşa, tebaanın anayasaya dayalı bir yönetime hazır olmadığı görüşüne sahiptir (Berkes, 2016, s. 275). Ferman'a diğer bir eleştiri Prens Matternich'ten gelmiştir. Prens; kanunların devletler nezdinde özel olduğunu, Avrupa kanunlarının Avrupa'nın olduğunu, Osmanlıya empozesinin mümkünsüzlüğünü ve kendi kanunlarını kendi kültürel çerçevede oluşturmaları gerektiğini belirtmiştir (Berkes, 2016, s. 218).

Islahat Fermanı ile gelen bir diğer yenilik Hristiyanların uluslaşmasının önünün açılması ve kilise meclislerine din temeli gözetmeksizin seküler laik temsilciler yerleştirilmesine imkan sağlanmasıdır. Bu gelişme ile Hristiyan halk eğitim alanında,

idare alanında, din ve sivil işler alanında gelişmeler göstermekte, İmparatorluk içinde kendi özerkliklerini kazanmaktadır (Berkes, 2016, s. 228).

Bir diğer gelişme 1860'ların başında Balkanlarda hissedilen milliyetçilik duygusu sonucu isyanların ortaya çıkmasıdır. Bosna, Hersek, Eflak, Boğdan, Karadağ gibi bölgelerde görülen huzursuzluk ve beraberinde bağımsızlık girişimleri, henüz bir grup haline gelmemiş olan Yeni Osmanlıların Bab-ı Ali'den memnuniyetsizlik duymasını sağlamıştır.

2.4. İlk Sistemli Muhalefet: Yeni Osmanlı Hareketi

Yeni Osmanlı Hareketi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kötü durumdan bir an önce kurtulması için çareler arama amacıyla kurulan bir örgüttür. Çareyi Batı'da aramanın aksine Osmanlı'nın ihtişamlı dönemlerinde aramaktadırlar.

2.4.1. İttifak-ı Hamiyyet

İttifak-ı Hamiyyet, 1865 yılında, içlerinde Namık Kemal'in de bulunduğu 6 kişi tarafından kurulmuştur (Mardin, 2015, s. 17). Grubun ortaya çıkışındaki olaylar; III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ve takibindeki Osmanlı bürokrasi kurumu olarak adlandırılan Bab-ı Ali kurumunun, İmparatorluğun Batı karşısındaki gerileyişini durdurma amacıyla getirdikleri yeniliklerdir. Bu yenilikler başta askeri alan olmak üzere yönetim, eğitim ve ekonomi alanlarına doğru yönelmektedir. Grup üyelerinin çoğunluğunun mesleki tabanı Tercüme Odası'na dayanmaktadır. Bu yüzden İmparatorluk dışındaki gelişmelerden haberdar olmamaları su götürmez bir durumdur. Grup üyelerinin Tercüme Odası'nda çalışmalarından dolayı yabancı dil bildikleri de açıktır.

II. Mahmut'un İmparatorluktaki son yıllarına denk gelen 1839 yılında, o dönem Sadrazamlık makamında bulunan Reşit Paşa tarafından Gülhane parkında yarı anayasal nitelikli fermanı okumasıyla Tanzimat Dönemi başlamıştır (Mardin, 2015, s. 21). Reşit Paşa fermana; İmparatorluğa mensup gayrimüslim halklar için eşitlik sağlanacağı, temelini dinin oluşturmadığı bir Osmanlı milleti oluşturacağını açıklamıştır. Ancak fermanın ilanından sonra yaşanan gelişmeler, verilen imtiyazların planlanmadığı şekilde sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmıştır. Bunda Aydınlanma

rüzgarlarının Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim halka esmesinin ve Avrupalı devletlerin Osmanlı yönetiminin iç işlerine karışmasının giderek daha da artmasının rolü büyüktür. Tanzimat fermanıyla verilen imtiyazlar gayrimüslim halkı memnun etmeyip, bu tabakanın daha fazla hak talebinde bulunması, kendilerini koruyacak ve işlerini büyütecek ticaret kanunu talebinde bulunmaları ve Osmanlı ve Rusya arasındaki Kırım Harbi zamanında artan dış baskılar sonucu 18 Şubat 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir (Mardin, 2015, s. 24). Islahat Fermanı genel manada Tanzimat Fermanı maddelerinin uygulanması için pekiştirici nitelikte bir fermanıdır.

Batıdan esen Aydınlanma fikirleriyle 1860'ların başında Balkan milliyetçiliği alevlenmekte, imparatorluğun balkan milletlerinin Eflak ve Boğdan'dan başlayıp Bosna Hersek, Sırbistan, Romanya, Karadağ gibi bölgelerde isyanlar sonucu anayasamsı uygulamalar başlamaktadır (Berkes, 2016, s. 278). Bu isyanların sonucunda Osmanlı bir başarı sağlamayıp, aksine bu bölgelerdeki hakimiyeti azalmış veyahut tamamen ortadan kalkmıştır. Merkezde ise, Osmanlı Devleti'nin hızla çöküşünü Bab-ı Ali kurumuna yükleyen bazı çevreler dolayısıyla bir ayaklanma meydana getirilmiştir. Kuleli Vak'ası olarak adlandırılan bu ayaklanma Bab-ı Ali yönetiminde bulunan Ali ve Fuad Paşaların İmparatorluktaki gayrimüslim halka verilen imtiyazların dışavurumudur (Mardin, 2015, s. 26).

Bab-ı Ali yönetiminde başrol oynayan Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ni meydana getiren grupların homojen olmadığını belirterek temsili hükümet tekliflerine kaşı çıkmakta, böyle bir hükümet için halkın hazır olmadığını belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 275).

1860'ta Girit adasında çıkan isyana Bab-ı Ali'nin yetersiz kalmasından dolayı Girit meselesi Namık Kemal editörlüğündeki Tasvir-i Efkâr'da ve Ali Suavi editörlüğündeki Muhbir gazetesinde ele alınmıştır. Suavi Girit kalesinin kaybedilmesi konusunda temkini elden bırakarak sert bir eleştiri yayımlaması sonucu Muhbir bir ay kapatılmıştır (Mardin, 2015, s. 35). Kısa bir süre sonra basında sansür kanunu yürürlüğe sokularak Suavi tutuklanmış ve Tasvir bir ay süreyle kapatılmıştır (Mardin, 2015, s. 36). Ali Paşa; Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'yı imparatorluğun farklı illerine sürgün etti. Fakat bu sürgüne razı olmayan Namık Kemal, Suavi ve Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa kontrolünde Paris'e davet edildiler. Mısır Hıdivliği konusundaki şahsi çıkarları yüzünden hükümete baskılarda bulunan ve amacına ulaşmak için

Avrupalı devletleri arkasına almaktan çekinmeyen Mustafa Fazıl Paşa Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın sürgün haberlerini duyduğunda Şinasi ile birlikte Paris'tedir. Mustafa Fazıl Paşa, servetini arttırmak için Fransa'ya yatırım amaçlı gittiğini yazan Le Nord gazetesine eleştiride bulunarak öncü bir hareket olan Yeni Osmanlı Hareketi'nin temsilcisi olduğunu ilan etmektedir (Berkes, 2016, s. 279).

Yeni Osmanlı Hareketi, Tanzimat ile yapılması hedeflenen siyasi ve idari buhranı ortadan kaldırmak maksadıyla oluşturulan reformlara tepki olarak ortaya çıkmaktadır (Çağan, 2015, s. 13).

Paris'teki birliktelik sonucu İttifak-ı Hamiyyet, Yeni Osmanlı Hareketi ismini aldı.

2.4.2. Yeni Osmanlılar

Yeni Osmanlılar, İmparatorlukta gerçekleştirilen yenileşme hareketlerinin bir tezahürü olarak ortaya çıktıklarından dolayı Gramsci'nin organik aydın tanımlamasına girmektedirler (Gramsci, 1985, s. 18). Gramsci'nin söylemiyle, matematiğin sanayiye mümkün kılması, sanayinin işçiyi meydana getirmesi gibi Osmanlı modernleşmesi de kendi iç dinamiği olan muhalefeti, Yeni Osmanlıları meydana getirmektedir. Bu yönüyle Yeni Osmanlı Hareketi mensupları Osmanlı'nın organik aydınlarıdır. Diğer bir tasvir Mümtaz'er Türköne tarafından yapılmıştır. Ona göre, günümüzde tartışılan çoğu meselenin kökü, Osmanlı ve Türkiye tarihinde ilk kez Yeni Osmanlılar adıyla çıkan devrimci-demokrat (Türköne, 1991, s. 93) gruba dayanmaktadır.

Yeni Osmanlılar en genel olarak Osmanlı'ya Batılıların düşün hayatını getiren ve tartışan öncü kişiliklerdir. Tanzimat Dönemi ve sonrasında Osmanlı'nın kültürel düşün hayatının önde gelen yüzleridir (Ortaylı, 2016, s. 305).

Yeni Osmanlı Hareketi'ni meydana getiren iki gelişme göze çarpmaktadır. Birinci olarak Girit adasında ortaya çıkan isyanlar, ikinci olarak, o dönemde Mısır'da Paşa olan Mustafa Fazıl Paşa'nın Bab-ı Ali'nin meşruti bir reform planlaması gerektiğine dair öneride bulunmasıdır.

Birinci husus, Girit konusunda Avrupa Devletleri ve Rusya çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. İmparatorlukta ise Girit sorunuyla ilgili eleştiriler gazetelerde yankılanmaya başlamaktadır. Namık Kemal'in baş yazarlığında bulunduğu Tasvir-i Efkâr ve Ali Suavi'nin baş yazarlığını yaptığı Muhbir gazetesi konuyla ilgili eleştiriler yöneltmektedirler. Namık Kemal, eleştirilerinde ılımlı olsa da Suavi, 1867 Mart

aylarında Osmanlı'nın Belgrad kalesini terk edişine yönelik sert eleştirilerden dolayı Muhbir gazetesinin kısa süreli kapatılmasına sebep olmaktadır. Gelişmeler ışığında Muhbir gazetesi sahibi Filip Efendi, meselenin çözümü için milli meclis önerisinde bulunmaktadır (Mardin, 2015, s. 35). Namık Kemal ise, Osmanlı'nın iç işlerine dış güçlerin karışması hakkında yine temkinli eleştirilerde bulunmaktadır. Bab-ı Ali'nin basına sansür getirmesi ile Tasvir-i Efkâr da bir ay süre ile yayınlarını durdurmaktadır. Muhbir gazetesi baş yazarı Ali Suavi ise tutuklanmaktadır (Mardin, 2015, s. 36)

İkinci hususu ise Fazıl Paşa'nın yönetimde modernleşme gerekliliği konusundaki görüşleridir. Mustafa Fazıl Paşa, 1865 yılında Meclis-i Hazain kurumunun başındadır. Bu kurum devletin içinde bulunduğu mali problemlere çözüm bulmak için 1860'larda kurulmuştur. Mustafa Fazıl Paşa, Devletin mali sıkıntısını çözmek için Bab-ı Ali tarafından alınan önlemleri eleştirince, Fuat Paşa tarafından sürgün edilmiştir. Mustafa Fazıl Paşa tekrar başkente dönmek için taleplerde bulunsa da bir sonuç elde edemeyince Fuat Paşa'ya karşı düşmanlığı artmıştır. Bu dönemde Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın anayasa ilan etmekte ve beraberinde Romanya'da bir parlamento açılmaktadır. Mustafa Fazıl, benzer gelişmelerin Osmanlı Devleti için de faydalı olabileceği düşüncesi ile Bab-ı Ali'ye birtakım reform programları teklifinde bulunarak İstanbul'da bu reform tekliflerinin dağıtılmasını sağlamaktadır (Mardin, 2015, s. 41). Mustafa Fazıl Paşa'nın reform tekliflerini belirten bildirilerin İstanbul'da yayılması üzerine, Ali Paşa, Mustafa Fazıl Paşa'ya hücum etmektedir.

Mustafa Fazıl Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine yönelik tekliflerini içeren bildirisinde, içinde İttifak-ı Hamiyyet'in de bulunduğu Genç Türkiye partisinin lideri olduğunu belirtmektedir. Namık Kemal ise böyle bir liderliğin var olmadığını ve ayrıca Paşa'nın gayrimüslimlerin Müslümanlar ile aynı haklara sahip olmasını karşı çıkarak, gayrimüslimlerin Müslümanlara karşı daha fazla ayrıcalıklı olduklarını belirtmektedir. Ayrıca edebiyatı terakki hareketlerinin başlıca aracı olarak görmekte ve imparatorluğun buna destek sağlaması sonucu büyük işler başarılacağına inanmaktadır (Mardin, 2015, s. 46-47).

Namık Kemal'in Girit konusunda kaleme aldığı sert eleştiriler, Ali Suavi'nin Muhbir gazetesindeki eleştirileri ve Müslüman halkı gayrimüslimlere karşı galeyana getirmesi(kahvehanelerde) ve Ziya Paşa ise Mabeyn Kâtibi olarak çalışırken, Ali Paşa üzerine entrikalar gerçekleştirmesi sonucu, Bab-ı Ali tarafından ülkenin çeşitli

yerlerine sürgün kararları çıkmaktadır. Ali Suavi Kastamonu'ya, Ziya Paşa Kıbrıs'a ve Namık Kemal Erzurum'a gönderilme kararları çıkarılmaktadır.

Editörlüğünü yaptıkları Muhbir ve Tasvir'in kapatılmasıyla Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı ve Fransız Büyükelçisinin yardımıyla, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa Paris'e gitmek üzere yola çıktılar (Mardin, 2015, s. 52). Paris'te Şinasi ile bir araya gelen bu muhalif kişiler, başkanlığını Ziya Paşa'nın yaptığı Yeni Osmanlı Hareketi'ni kurdular. Grup, Mustafa Fazıl Paşa'nın Bab-ı Ali'te gönderdiği mektubunda yer alan fikirleri benimsemektedir.

Mustafa Fazıl Osmanlı Devleti'ne karşı ılımlı bir muhalefet amaçlamaktadır. Abdülmecit'in Fransa'ya gezisi sırasında yanında bulunan Fuat Paşa ile Mustafa Fazıl arasında bir anlaşma sağlanmaktadır. Mustafa Fazıl yönetimde belirttiği yenilikleri yapacağı teminatına istinaden İstanbul'a dönmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan kısa bir süre önce kurulmuş olan Meclis-i Vala, Fazıl'ın değişiklikleriyle ilki laik yüksek mahkeme olarak işleyecek adli işlevleri yerine getirmekte, ikincisi kanun tasarısı hazırlamaktadır. Terakki hareketlerinde Şeriat arka plana atıldığı için laik mahkemeleri eleştiren Suavi ile Mustafa Fazıl zıt düşmektedirler (Mardin, 2015, s. 57).

Yeni Osmanlı Hareketi'nin hedefi; Devletin iç meselelerinde yabancı devletlerin söz sahipliğinin yok edilmesi, terakki hareketleri gerçekleştirilirken İslami ve kültürel arka plana dayanarak gerçekleştirilmesi, bütün tebaayı kapsayacak milli bir meclisin kurulmasıdır. Bu hedefleri gerçekleştirme aracı olarak Namık Kemal, Mustafa Fazıl'ın maddi desteği sayesinde Hürriyet gazetesini çıkarmaktadır (Mardin, 2015, s. 58). Gazete, yönetim organını denetime tabii kılacak, halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento kurulması amacına yönelik çalışmalara başlamaktadır. Çalışmalar sonucu Şuray-ı Devlet kurulmaktadır (Çağan, 2015, s. 15) Zamanla Mustafa Fazıl'ın hükümete yönelik ılımlı politika isteğini yerine getirmeyen Hürriyet Gazetesi baş yazarı Namık Kemal gazeteyi çıkarmayı bırakmaktadır. Takiben Mustafa Fazıl sayesinde Ali Paşa ile anlaşmaya varıp İstanbul'a dönmektedir (Mardin, 2015, s. 67). 1871 yılında Ali Paşa'nın vefatı üzerine sadrazam olan Mahmut Nedim tarafından diğer Yeni Osmanlı Hareketi üyelerini de kapsayan genel af çıkarılıp ülkeye dönüşleri sağlanmaktadır.

Namık Kemal'in ülkeye dönüşünde kaleme aldığı Salahaddin isimli kitap, bir İslam kahramanını canlandırmaktadır. Salahaddin'in okuyucu kitlesi tarafından yüksek

ilgi görmesi Yeni Osmanlıları, Devlet içindeki siyasi birliği sağlamak için geniş çaplı bir kuram oluşturma çabasına itmektedir. Balkanlarda Rusya'nın güçlenmesi ile Balkan milliyetçiliği ve ayaklanmalar ortaya çıkmakta ve beraberinde Almanya'da da Pan-Germen akımı boy göstermektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda, imparatorluk içinde batılılaşmaya karşı muhafazakâr gruplar ve batılılaşma yanlısı gruplar arasında “İmparatorluk batılı devletlerin vesayetinden kurtulmalıdır” görüşü hâkim olmaktadır. Vesayetten kurtulma fikri karşısında cephe alınan kurum yine Bab-ı Ali olmaktadır. Namık Kemal 10 Mayıs 1869 tarihli hürriyetteki yazısında Bab-ı Ali'nin Orta Asya hanlarının çağrısına cevap vermediği konusunda eleştiride bulunmaktadır:

Buhara'nın Rusya istilasına düştüğünden tutturarak bir bent yazar da onların bu belaya giriftar olması vaktiyle Saltanat-ı Seniyye ahdine dehalet etmemelerinden neşet ettiğini ve muahharan Devlet-i Aliyye'den istiane etmişler de boğazları ele geçmiş olduğundan müdahaleye imkan kalmadığını ve İran ise Fas hükümetleri dahi Saltanat-ı Seniyye'nin ahdine dehalet etmezlerse yakında Buhara gibi biri Rusya'nın ve biri Fransa'nın taht-ı tagallübüne düşeceğini beyan eder. (Topal, 2019, s. 645).

Namık Kemal, Ali Paşa'nın ricasıyla Rusya hakkındaki görüşlerini dile getirirken, ilerlemenin teknik anlamda sağlanacağını ve pratik eğitimin öneminden bahsetmektedir (Mardin, 2015, s. 74).

1873 yılında Agop Efedi'nin kurmuş olduğu tiyatroda, Namık Kemal'in kaleminden Rusya ve Osmanlı arasında geçen savaştaki Silistre kalesini konu edinen Vatan Yahut Silistre adlı tiyatro gösterime girmektedir. Tiyatronun Müslüman tebaanın üzerinde uyandırdığı coşkulu vatanseverlik duygusu, o dönem Bab-ı Ali yönetimini memnun etmemektedir. Bir diğer memnuniyetsizlik, Namık Kemal'in, tahta V. Murad'ı geçirme planları olan kişilerle sıkı dostlukları hükümet tarafından bilinmektedir. Yaşanan gelişmeler sonucu Namık Kemal'in Gelibolu sürgünün ardından başına geçtiği İbret gazetesi kapatılmakta ardından Kıbrıs'a sürgün edilmektedir (Mardin, 2015, s. 80).

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden önce sadrazamlık makamına getirilen Mahmut Nedim, Sultan tahttan indirildikten sonra Ziya Paşa'yı idari bir göreve getirmektedir. Ziya Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Bab-ı Ali üzerine tenkitlerine devam edip Sultanlık hanedanlığına bağlılığını sunmaktadır. Ayrıca bir şiir antolojisi kaleme alıp yayınlamaktadır. Kıbrıs'ta sürgünde olan Namık Kemal'in bu şiir antolojisinden haberdar olması üzerine sert tenkitlerde bulunmaktadır. Sebebi ise, Yeni

Osmanlıların eleştirdikleri eski geleneğe bağlı edebi türün övgüsünü içermesidir (Mardin, 2015, s. 81).

2.4.3. Kanuni Esasi ve Yeni Osmanlılar

1876'da V. Murat'ın tahta geçmesiyle Namık Kemal İstanbul'a dönmektedir. İstanbul'daki siyasi atmosferde hürriyet ve vatan gibi kavramlar yer almaktadır. Yeni Osmanlıların, terakki hareketleri içinde savundukları temsili meclis tanımına giren ayan meclisi V. Murat tahttayken kurulmaktadır.

V. Murat tahttan indirildikten sonra yerine geçecek olan II. Abdülhamit, Mithat Paşa ve Yeni Osmanlıları endişelendirmektedir. Çünkü II. Abdülhamit'in başa geçmesi devlet işlerinin padişahlık makamına bağlı olması anlamına gelmektedir. Buna istinaden Sultanlık makamına gelecek olan II. Abdülhamit ile Mithat Paşa görüşme gerçekleştirmektedir. Görüşmenin içeriği olarak Mithat Paşa'nın yeni bir anayasa ve millet meclisi kurulması gerektiğidir. Nihayet 8 Ekim 1876'da bir anayasa komisyonu ve alt komisyon oluşturulmakta (Mardin, 2015, s. 86) Ziya Paşa ve Namık Kemal alt komisyona katılmaktadırlar. Namık Kemal, ilk oluşturulan anayasa taslağındaki hoşnutsuzlukları Sultan'a sunmak üzere işe koyulmaktadır. Bunlar, Sultan'ın yetkilerinin sınırlandırılması ve Bab-ı Ali despotluğunun yinelenmesi üzerinedir. Ancak Namık Kemal'in bu girişimleri boşa çıkmaktadır.

Yeni Osmanlılar ve Mithat Paşa'yı asıl endişelendiren konu, anayasanın hiç çıkmaması ya da Sultan'ın bu anayasaya itaatsizliğidir. Namık Kemal ve Mithat Paşa önderliğinde Sultanın ordu üzerindeki hakimiyetine yönelik Askeri Yardımlaşma fonu oluşturulmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı olan fon, tedricen milli muhafız görünümü almaktadır. Sultan tarafından fark edilen bu girişim, özel bir askeri güç oluşturma olarak anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla Mithat Paşa Türkiye dışına, Namık Kemal Midilli'ye ve Ziya Paşa Suriye'ye sürgüne gönderilmektedir (Mardin, 2015, s. 90). Namık Kemal Midilli'den Rodos'a, oradan da Sakız Adasına gönderilmekte ve 1888'in Aralık'ında vefat etmektedir. Ziya Paşa ise Adana'da valilik görevinde iken 1881'de vefat etmektedir. Yeni Osmanlı üyelerinden; Agah Efendi 1886'da Atina'da, Nuri Bey devlet görevinde iken 1906'da, Mustafa Fazıl Paşa 1875'te, Ali Suavi 1878'de vefat etmiş ve Yeni Osmanlı Hareketi son bulmaktadır (Mardin, 2015, s. 91).

Yeni Osmanlı üyelerinden en göze çarpanı Namık Kemal'dir. Namık Kemal vatan ve hürriyet kavramları ile ön plana çıkmaktadır. İlerlemenin Batı menşeli kavramları, İslam kültürüyle yoğrularak ülkeye teşebbüsünü savunmaktadır. Namık Kemal, siyasi sorunların çözümünde akli kullanarak, ülkedeki sorunların çözümü olarak temsilciler meclisinin kurulmasını önermektedir. Aynı zamanda eski Osmanlı kahramanlıklarını büyük coşkuyla anlatan romantik bir şairdir (Mardin, 2015, s. 93).

3. NAMIK KEMAL

Namik Kemal, doğduğu yıllarda Avrupa’da ortaya çıkan genç hareketlerinin devrimci ruhundan ziyade, ilerici bir görüş benimseyerek devlet sorunlara çözüm arayışına girmiştir. Namık Kemal’in ekonomik, siyasi, sosyal değiştirmeleri gerçekleştirme arzusu Toker Dereli’nin, az gelişmiş ülkelerdeki aydın tanımına girmektedir (Dereli, 1974, s. 26-27). Yaklaşık 25 yıl süren yazı hayatında başlıca çözmesi gereken sorunlar; Osmanlı Devleti’nin gerileme nedenleri, devletin karşı karşıya olduğu gerilemeden nasıl kurtulacağıdır. Eserlerinde tek parça halinde bu sorularına cevap bulmak mümkün değildir. Ancak eserlerinin geneline bakıldığında yapılması gerekenler olarak ilkin gerileme nedenlerinin siyasal ve ekonomik olduğunu, gerilemeden kurtulmanın yolunun eğitimden geçtiği belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 288). Devleti kurtarmaya yönelik oluşturulacak reformların yolu anayasalı merkezîyetçi devlet rejimine geçerek açılmaktadır.

Namik Kemal’in fikri zemininin oluşumunda Tanzimat rejiminin çatlakları yatmaktadır. Kendisine şeriatçı, padişahçı (Berkes, 2016, s. 296) gibi etiketlemeler yapılsa da asıl hedefi, Tanzimat hükümetinin Avrupalı devletlerin oyuncağı olarak elçilerin yaptığı baskılar doğrultusunda reform hareketlerine giriştikleri ve bunu devletin çıkarları adına yaptıklarını, halkın fakirleşmesini, Bab-ı Ali ayrıcalıklarını kendi kişisel çıkarları doğrultusunda kullandıklarını ve kültürü Batılı ve Müslüman olarak ikiye ayırdıklarını eleştirmektir. Avrupa’nın devleti dinden ayırdığını görerek Bab-ı Ali’nin de yenileşme hareketlerinde bu yolu izlemesi ortaya tutarsızlık çıkarmaktadır. Fıkıh ve devlet bütünlüğü bozulmaktadır.

Namik Kemal, bir aydın olarak, Osmanlı Devleti’nin birliğinin korunması için çağın tüm meseleleriyle ilgilenmekte ve çözüm yollarını açıkça göstermektedir (Çağan, 2015, s. 17). Namık Kemal fikirlerini ne olursa olsun inançları doğrultusunda halk adına temsil etmekte, dolayısıyla Edward Said’in entelektüelin kaderi olarak adlandırdığı sürgün hayatını yaşamaktadır (Said, 2011, s. 24,28). Sürgünde olsun olmasın, aydın kişiliğin aracı olarak basını kullanıp fikirlerini yaymaktadır.

Namik Kemal modernleşmenin fikre ve öze hitap etmesinin zorunluluğundan bahsetmektedir (Çağan, 2015, s. 22). Devletin yaklaşık iki yüz yıldır içinde bulunduğu buhran dolayısıyla toplumun bu buhranı kader inancına dayandırması yerine ilerleme fikrine inanmalarının gerektiği söylemektedir. Namık Kemal batının büyüünün

etkisinde olan ve aynı zamanda İslami değerlerin sancağını elinde bulundurarak bu doğrultuda bir gelişime inanmaktadır.

Batı'da iyi olan ne varsa hepsi alınmalıdır fikrine sahip olan Namık Kemal, hürriyet, eşitlik, devlet, vatan, hukuk, millet kavramlarını, zaten bizde vardı düşüncesiyle İslami süzgeçten geçirip yeni bir yorum katmaktadır (Çağan, 2015, s. 26).

3.1. Namık Kemal'in Hayatı

1839'dan itibaren gerçekleştirilen yenileşme hareketlerinin kültürel manada en ateşli eleştirilerinde bulunan Namık Kemal 1840 yılının Aralık (Mardin, 2015, s. 316) ayında dünyaya geldi. Namık Kemal küçük yaşta annesinin vefatı üzerine dedesi Abdülatif Paşa'nın yanına yerleşmektedir. Dedesinin yanında İmparatorluğun çeşitli bölgelerine seyahat etmektedir. Namık Kemal anne tarafından dedesinin aracılığıyla Leskofçalı Galib'ten hükümet hakkında bilgiler, İslam örf ve gelenekleri öğrenmektedir. Galib'in şiir divanını da benimseyen Namık Kemal, Şinasi'nin de içinde bulunduğu Meclis adında bir gruba üye olmaktadır (Mardin, 2015, s. 318).

Babası Mustafa Asım Paşa imparatorluğun Saray Astronomudur (Mardin, 2015, s. 317). Namık Kemal'in soyu Topal Osman Paşa'ya dayanmaktadır. İmparatorlukta yeni bir memur sınıfın ortaya çıkmasıyla ailesi önemini yitirmektedir. Namık Kemal 17 yaşına geldiğinde İstanbul'a gelip Gümrükler Tercüme Odasına, oradan da Bab-ı Ali Tercüme Odası'na girmektedir.

Hayatı boyunca pek çok makale, mektup, yazmıştır. Ek olarak on iki cilt olarak planladığı Osmanlı tarihinin ilk cildi, iki roman -1876 İntibah, 1880 Cezmi-, iki deneme, 6 piyes, kısa biyografi serisi, şiir üzerine iki eleştirel deneme ve birkaç çeviri eser yazmıştır (Mardin, 2015, s. 318).

Namık Kemal yeri geldiğinde tutucu yeri geldiğinde liberal ilerlemeci bir İslami çizgiye sahiptir (Ortaylı, 2016, s. 305).

Namık Kemal sürgünde bulunduğu yıllarda din ekseninden ayrılmaksızın Avrupalı siyaset düşünürlerinden Montesquieu, Lucke, J. J. Rousseau, Thomas Hobbes'un fikirlerinden etkilenmektedir. Tahlillerini ya bu fikirlere eleştiri şeklinde ya da bu fikirleri temel alıp İslami öğelerle yoğurarak gerçekleştirmektedir.

3.2. Namık Kemal'in Tanzimat Reformlarına Yönelttiği Eleştiriler

Namık Kemal 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan entelektüel tipin mesleki anlamda Osmanlı'daki tezahürüdür. Teşbihte hata olmaz, Namık Kemal tıpkı Fransa'da Dreyfüs olayıyla ünlenen Emile Zola gibi, mesleği devlet bünyesinde memurluk olsa da nihayetinde edebiyatçıdır ve tenkitlerini bu doğrultuda gerçekleştirmiştir. Ancak Emile Zola'dan göz ardı edilemeyecek önemde farklılıkları bulunmaktadır. Öncelikle Namık Kemal devlet memuru statüsündedir. İlerleme fikirlerinin temelinde, Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamlı dönemleri vardır. Dolayısıyla Avrupa'nın, dinin devlet işlerinden ayrılmasıyla terakkinin önünü açtığı düşüncesine karşıt Osmanlı Devleti'nden dini kaldırmanın değil dini ve devlet kurumlarının düzenlenmesi konusunda fikirler beyan etmektedir.

Namık Kemal, Tanzimat'la birlikte önceden hükümdarın elinde olan yasama yürütme yargı organlarını Bab-ı Ali'nin tekelinde toplanmasını eleştirmektedir. Bunu yenilik olarak değil, önceki sistemden daha kötü bir durum olarak betimlemektedir. Bab-ı Ali'nin tekelliliği sırasında ekonomik buhranlar meydana gelmekte, Avrupa Devletleri'nin iç işlerine müdahaleleri artmaktadır. Dolayısıyla tebaanın huzursuzluğu meydana gelmektedir. Namık Kemal, Bab-ı Ali'nin tüm yetkileri elinde toplamasına karşın tebaayı temsil edecek rejim oluşturulsa Batı ülkeleriyle yapılacak yeni ekonomik ilişkiler devleti ileriye götüreceği kanısındadır (Berkes, 2016, s. 288).

Namık Kemal, II. Mahmut ile başlayan ve Tanzimat Ferman'ı ile güçlenen Bab-ı Ali bürokrasisinin mimari ve gereksiz harcamalar yönünden tenkidini hayali bir köylü karakteriyle yapar:

...elindeki işini tasviye için maliyeye gider... bir zaman mümeyyiz efendinin istiskalinden, bir vakit de defterci beyiz istihzasından sonra kağıdını bırakır. “Beş, on gün geçsin de bir kere gel” derler. Ertesi gün ... hazır da İstanbul'a gelmiş, bir kere aşağı yukarı gezmeye başlar. Bir de ne görür? Boğaziçi'nde birtakım yalılar, İstanbul'da konaklar ... Biçare ilk gördüğü konak yahut yalı için “varsa padişahımızın sarayıdır” der. Lakin saraylar çoğaldığı gibi “acaba bizim memlekette birkaç padişah mı var” diye düşünmeye başlar. Hale vakıf bir adama rast gelir, sorar. O da “Evet, birkaç padişah var, fakat birine padişah derler, ... berikiler hükmüne şerik oldular lakin unvanına olamadılar, hala isimleri vükeladır” cevabını alır (Topal, 2019, s. 353-354).

Namık Kemal yazısında, Bab-ı Ali bürokratlarını eleştirirken aynı zamanda devletteki aşırı harcamalara, aşırı vergilendirmelere ve mali sorunlara gönderme yapmaktadır.

Terakkide öncü rol oynayan Bab-ı Ali bürokratlarının Avrupalılaşmak adı altında ülkeye, Avrupa'nın sosyo-kültürel öğelerini empoze ettikleri de görülmektedir. Örnek olarak, tiyatrolar kurulmakta, balo salonlarına iştirakler gerçekleştirilmekte, evlilikte eşin sadakatsizliği konusunda liberal olunması gerektiği ve Avrupai tuvaletler getirilmektedir. Namık Kemal, kadınların etrafta dekolte dolaşmakla Avrupalılaşmanın bir alakası olmadığını dile getirmektedir (Mardin, 2015, s. 132).

Yeni Osmanlı Hareketi üyelerinden Şinasi, Yeni Osmanlılar grubunun ortaya çıkmasında maddi desteği sağlayan ve kendince liderliğini yapan Mustafa Reşit Paşa ve despotik hükümet, Bab-ı Ali'nin başında bulunan Ali Paşa'nın fikirleri kültürel anlamda aynı noktaya işaret etmektedir. Farklı olarak Yeni Osmanlı Hareketi üyelerinden Namık Kemal, Ziya Paşa ve Suavi, devleti bugüne kadar getirmiş olan kültürel değerleri savunmaktadırlar (Mardin, 2015, s. 134).

Namık Kemal'in, yeni düzenlenecek olan devletin temel dayanağı İslam olmalıdır görüşü tedricen yönetimden çıkarılan dini kriterlere dayanmaktadır. Devleti eski görkemli durumuna geri getirmek isteyen Ali Paşa için, dini ilkelerin arka planda olması önemsenmemektedir. Dolayısıyla din boşluğu doldurulamayıp ortaya bir dengesizlik çıkmaktadır (Mardin, 2015, s. 136). Sonuç olarak getirilen yenilikler kültürel mayaya uğramadan, kopya olmaktan öteye gitmemektedir. Yeni Osmanlılar, Bab-ı Ali'yi sosyal, kültürel ve siyasi alanda suçlamaktadırlar.

Ekonomik anlamda yöneltelen eleştirilerden biri Tanzimat döneminde Sultan'ın şaşalı yaşamı ve savurganlığıdır. Devletin içinde bulunduğu duruma çözüm olarak, var olan borçları ödemek için tekrar borç almak politikası yabancı devletlerin iç işlerine karışmasına sebebiyet vermektedir. Ama gariptir ki Namık Kemal hiçbir zaman Sultan'ın şahsına karşı bir tenkitte bulunmamaktır (Mardin, 2015, s. 124). Kendisi yoksul bir aileden gelmektedir. Tanzimat Fermanıyla birlikte Bab-ı Ali'ye mensup yüksek bürokratların maaşlarının müsadere edilmemesi ve öldüklerinde servetlerinin hazineye değil ailelerine kalmasına yönelik kararı Namık Kemal'in kalemine mazhar olmaktadır.

Tanzimat Fermanı terakki hareketleriyle devletin dünyevileşmesi adı altında ulemanın bulunduğu pozisyonlara Bab-ı Ali'nin memurlarına diploma tahsis edilerek doldurulması Namık Kemal'in kaleminden kaçmayan bir diğer durumdur. Namık Kemal bu konuda kaleme aldığı 3 Ağustos 1868 tarihli hürriyet gazetesindeki yazısında, yıllarca kadılık makamı için yetişmiş bir kişi ile bunlardan bir haber Bab-ı Ali'nin görevlendirdiği memurun aynı işlevi görmeyeceğini belirtmektedir (Topal, 2019, s. 75-77,82).

Namık Kemal, Batı'nın ilerlemesinin sadece kurumlar olarak değil kurumların oluşmasındaki düşünce arka planının olduğunu, bu yüzden Tanzimat modernleşmesinde Batılı müesseselerin oluşturulmaya çalışıldığı belirterek, oysa ki bu müesseselerin oluşumundaki fikri arka plan Osmanlılarda olmadığından dolayı modernleşme bir kaosa dönüşmekte ve hükümet memurları tarafından anlaşılmadığını belirtmektedir (Mardin, 2015, s. 185).

3.2.1. Bab-ı Ali Modernleşmelerine Yöneltilen Eleştiriler

Namık Kemal hükümet ve devlet terimlerini aynı anlamda kullanmaktadır. Namık Kemal'e göre, iyi bir hükümet Şeriatın siyasi isteklerini yerine getiren hükümettir (Mardin, 2015, s. 322). Toplumu oluşturan insanların doğaları gereği birbirlerine zarar verme eğilimleri olduğundan dolayı, toplum tarafından seçilecek kişilerin bu eğilimleri önlemesi gerekmektedir. Seçilmiş kişiler hükümeti oluşturur. Toplumun kendi arasında anlaştığı iyi ve kötü şeylerin denetimini sağlayacak hükümettir. İyi ve kötünün belirlenmesi için ise pusula Şeriattır. Kendi ifadesiyle: “Bizde hüsn ve kubhu şariat tayin eder. Ebna-yı vatan arasında revatıbın hüsn-i mücerrede muvafakati ise yine vukuatın o mehakk-i adalete tatbikiyle bilinir” (Kara & Aydoğdu, 2005, s. 55). Namık Kemal, toplumun egemenliği, Osmanlı egemenliğinin reddedilmesi tartışmalarına; İslamlığın özünde cumhur olduğu biat sözleşmesi ile egemenlik hakkı Osmanlı Hanedanlığı'na (Berkes, 2016, s. 293) nakledilerek meşveret usulünün meydana geldiğini açıklamaktadır.

Namık Kemal'in hükümet tanımında İslami temellere dayanan ancak Avrupalı niteliklerinde bulunduğu, buna ek olarak hakimiyet hakkının halka ait olduğu fikri görülmektedir (Mardin, 2015, s. 325). Namık Kemal'in tasvirindeki hükümet sisteminin çalışmamasına karşılık olarak, halkın anlaşmayı bozmaya hakkı olduğu

belirtirken de İslami temellere dayanmaktadır: “Fakat bir belde ahalisi içtima ile bir zata saltanat veya hilafet için akd-i bey’at etseler o zat sultan veya halife olur, ondan evvelki sultan veya halifenin hiçbir hükmü kalmaz çünkü imamet ümmetin hakkıdır” (Topal, 2019, s. 67). Namık Kemal, hükümet adına çıkacak isyan teorisini geliştirmektedir. Nasıl toplumun bütünlüğü, aralarındaki anlaşmadan dolayı seçtikleri kişileri hükümet kurmaya sevk etti ise, O’na göre hükümeti yıkmak da hükümeti oluşturan toplumun tamamının gerçekleştireceği bir eylemdir.

İnsanlar iyiliği ve akılla kendi kendilerini idare etme kabiliyetleri olmadığı için hükümeti Şeriat’a dayandırmaktadır. Egemenliğin kaynağı toplumdur ancak toplum bütünüyle bir araya gelse de birey üzerinde kötüyü uygulama yetkisi yoktur (Berkes, 2016, s. 289). Kendi ifadesi ile:

"Her ümmet emr-i tevkfi ahlak ve ihtiyacatının icabına göre vüs’atli tutabilir, ancak kavaid-i hakimiyedendir ki “hükümet her ne zamanda, her ne mekanda, her ne surette olursa olsun efradın hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak gerekir.” Hiöbir ümmer mesela bir ferdini te’biden hakim-i mutlak nasb etmek yahut bir şahsın eline kudret-i teşri vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmeyi istemez, istese de bi-hakkın muktedir olamaz. Çünkü ne bir ferдин nefsine zulm etmeye ne de umumu hukuk-ı efradı ihlal eylemeye hakkı vardır” (Topal, 2019, s. 68).

Toplumun bütünüyle oluşturduğu ve kendi aralarında seçtikleri kişilerden oluşturdukları hükümet Şeriat’ın izinde işlemektedir. Dolayısıyla, toplum baskısıyla Şeriat’a uymayan bir emrin yerine getirilmesi söz konusu değildir. Şeriatın devlete faydası, manevi ve ahlaki destektir. Avrupa’da şeriat olmaması temel ilkelerin dayanağında felsefesinin kullanılmasına yol açmaktadır. Oysa Osmanlı Devleti’nde şeriat çağdaş uygarlıkların gereklerini denklemede kafidir (Berkes, 2016, s. 298).

Bütünlüğün meydana getirdiği hükümetin koruması gereken en temel haklardan biri kişinin özel şahsiyetinin dokunulmazlığıdır. Namık Kemal, özel şahsiyetin korunmasını sağlayarak hükümetin despot bir yönetimde bulunmasını engellemektedir. Ona göre hürriyet kişiye Tanrı tarafından atfedilmiş bir olgudur. Dolayısıyla hükümet, Tanrı tarafından bahşedilmiş hürriyeti korumak ve gözetmek için bir pusula konumundadır (Mardin, 2015, s. 334-335). Tanzimat’ın getirdiği yeniliklerle birlikte patlak veren siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara karşı Namık Kemal, geliştirdiği ideal hükümet teorisiyle; adaletin sağlanacağı, sosyal uyumun

oluşturulacağı Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamlı yıllarına dönmeyi hedeflemektedir (Mardin, 2015, s. 339).

3.2.2. Namık Kemal'in Temsili Hükümeti

Namık Kemal geliştirdiği meşveret(temsili hükümet) sistemiyle, kişinin hürriyetinin, meşveret ile siyasi ve hukuki hakları güvence altına alındığında sağlanacağını belirtmektedir. Siyasi hakların korunması kuvvetlerin bölüştürülmesiyle, şahsi hukukun korunması ise yetkili ve yansız mahkemelerin kurulmasıyla sağlanmaktadır. Tarafsız mahkemeler ile tüm Müslüman gayrimüslim tüm tebaanın şeriatın dışında kalan kanunlara ulaşımı kolaylaştırılmaktadır. Aynı zamanda kanun koyucu hükümet olduğu için, hükümetin süslü ve ağdalı olan resmi dili halkın anlayacağı şekilde sadeleştirilmiştir (Berkes, 2016, s. 291).

Tanzimat Fermanı ve beraberinde ilan edilen Islahat Fermanı tasarılarının Osmanlı'ya uyumsuzluğundan dolayı gözden geçirilmesini ve İslam hukuku ilkeleri temel alınarak yeniden oluşturulması gerektiğini belirtmektedir (Mardin, 2015, s. 343). Aslında Namık Kemal, devleti oluşturan; yasama gücüyle ulemanın, yürütme gücü ile sultan ve vezirin, yürütme faaliyetinin korunmasıyla da yeniçerilerin ilgilendiği bir sistemden hoşnutsuz değildir. Ancak devleti oluşturan bu unsurlar arasında geçmişte yaşanan kanlı olaylar sonucunda Namık Kemal, yönetimi nitelikli kişilere vermemenin zorunlu olduğunu belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 294).

Namık Kemal ülkeye getirilmesi gereken anayasa konusunda Avrupa'da bulunduğu yıllarda edindiği bilgiler sayesinde, Fransa'nın yaşadığı buhranlardan sonra mutluluğa ulaştığını ve Osmanlı'da da benzer buhranlar yaşandığı için bir yakınlık görüp Fransız Anayasası'nı benimsemiştir. Getirilmesini öngördüğü bu anayasaya göre devlette üç organ oluşturulmasını önermektedir: Ümmet/halk meclisi (Meclis-i Şura-yı Ümmet), devlet meclisi (Meclis-i Şura-yı Devlet) ve Senato (Berkes, 2016, s. 295). Ümmet/meclisinin görevi bütçeyi kontrol etmek, devlet meclisinin görevi kanun hazırlamak ve idaredeki güçlükleri gidermek, senatonun görevi ise devlet meclisi tarafından oluşturulan kanun tasarılarının kabulü ve reddini sağlamaktır. Bu sistemde sultanın konumu ise, Şeriat tarafından tayin olduğu için şeriat esaslarına uygun adaleti sağlamaktır. Ek olarak Namık Kemal, Kanuni Esasi tasarısında sultanın

haklarının da yeni oluşturulan anayasa ile kısıtlanmasını belirtmektedir (Mardin, 2015, s. 346).

Mithat Paşa ile anılan Kanun-i Esasi, esasen Namık Kemal'in ideolojik ürünüdür (Berkes, 2016, s. 294).

Avrupa'nın temel ilkeleri oluşturmada aklı kullanmasının yanında Osmanlı'da Şeriatın kullanılmasının üstün olduğunu belirtmektedir. Namık Kemal'e göre Şeri kanunlar Allah'ın emrettiği ve yıllardır Peygamberin sünnetleriyle girift bir şekilde devam eden sürekliliği ve geçerliliği olan kanunlardır. Sürgündeyken Ernest Renan'ın konferansta dile getirdiği insan aklı ile oluşturulan kanunların üstünlüğüne karşıt İslam hukukunun evrenselliğinden bahsetmektedir. Yenileşme adı altında getirilen alelacele aşırılan kanunlardan İslam hukukunun daha üstün olduğunu belirtmektedir (Berkes, 2016, s. 298).

Meşveret meclisinin görevi, yasama ve yürütme gücünden bağımsız sadece yargı organıyla uygulatılan kanunlar yapmak, hükümeti denetlemek ve danışmanlık yapmaktır (Berkes, 2016, s. 289).

3.2.3. Namık Kemal'de İthal Hukuksal Reformlara Yönelik Eleştiriler

Genel olarak Yeni Osmanlıların ve özelde Namık Kemal'in eleştirilerinin çoğu Tanzimat döneminde getirilen yeniliklerde Şeriat'ın uygulanmamasıdır. Namık Kemal'e göre Şeriat, hem devlet yönetiminin temel karakterini hem de tebaanın sahip olduğu hakları kapsamaktadır. Hukuk Şeriat yerine ahlaka dayanamaz, çünkü doğru ve yanlış her şey dine dayalıdır (Berkes, 2016, s. 292). Ona göre hukukun Şeriat'a dayanmasının getirdiği kolaylıklar vardır: Kuran, Tanrı tarafından okunup özümsemesi emredildiği için, kişi ülkenin kanunları hakkında otomatik olarak bilgi sahibi olmaktadır. Kaldı ki Namık Kemal'e göre devletin yaşadığı çöküş dini hukukta gösterilen müsamahalardan kaynaklanmak ve hukukun sekülerleşmesinin sonucudur (Mardin, 2015, s. 349). Hukukun sekülerleşmesi sonucu ülkeye getirilen yeni kurumların eleştirisini Hürriyet gazetesinde yayınladığı makalesinde yapmaktadır:

Şimdiye kadar mütenevvi mahkemeler ve türlü türlü kanunlar yapıldı; bunlardan Şeriat-ı Ahmediye'nin kadrini kırmaktan başka ne faide hasıl oldu? Bu mahkemeler şeriat mahkemelerinden daha adil ve bu kanunlar ahkam-ı şeriyeden daha mükemmel mi zannolunur? ... Şeriat Allah'ın himayesi altında olalı beri, müstebitlerin en büyüğü bile onu

değiştiremez. Onun bütün yapabildiği Şeriatı bastırmaktır. Kurtuluşumuzu onun ölçülerine uyarak aramamız gerekir (Topal, 2019, s. 106).

Namık Kemal, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için öneride bulunduğu hukuki reformlarında Montesquieu'dan etkilenmiştir. Montesquieu'nun hukuku, şeylerin doğasından kaynaklanan ilişkiler olarak açıklamıştır. Bu görüşün Namık Kemal'de yansıması ise, şeylerin doğasını yaratanın Allah olduğu şeklindedir (Mardin, 2015, s. 353).

Namık Kemal'in fikirlerinde Şeriat her şeyi kuşatıcıdır. Onun eşitlik ilkesine göre insanların eşitliği yaratılıştan gelmektedir. Eşitlik ile kanun önündeki eşitlik bir tarafa, insanların saygınlığından mütevellit bir eşitlikten bahsetmektedir. Ancak bu saygınlık devletin yüksek memurlarının usulsüzlükleri karşısında mahkemede daha müsamahakâr tavır görecekları anlamına gelmemektedir (Mardin, 2015, s. 353).

3.2.4. Namık Kemal ve Mutlak İlerleme Fikri

Namık Kemal'in, devleti içinde bulunan durumdan Osmanlı'nın ihtişamlı yıllarındaki işleyişini yakalayarak kurtarabileceği fikri ilk bakışta eskiye dönüş ve muhafazakâr aydın duruşu olarak görülmektedir. Bunun aksine Namık Kemal, ilerlemenin durdurulamaz olduğuna inandığı için ihtişamlı döneme dönüş yerine, Avrupalı gelişmelerden örnek alarak çağın gerekliliklerine uygun bir devlet tasvirine girişmektedir. Sürgünde bulunduğu yıllarda İngiltere'nin ilerlemesini gözlemlemektedir. İlerlemeye dair ise mahkemelerin güven verdiği, eğitim sistemi, matbaa, buhar gücü ile çalışan makinalar, elektrik kullanımı ve toplumsal huzurdan bahsetmektedir (Mardin, 2015, s. 354-355).

Tanzimat Döneminde de belirli reformların gerçekleştirilmekte ve batılı müesseseler getirilmektedir. Ancak bu gelişmeler halka zuhur etmemektedir. En büyük sebep, halk ile devletin ortak kullandığı bir dil olmamasıdır. Ticari reformlar sonuç vermemektedir. Namık Kemal Tanzimat döneminde yaşanan olumsuzluklara çözüm önerileri sunmaktadır. Örneğin; askere gayrimüslimlerinde alınmasıyla Türk nüfusunun dengelenmesi, tarımın yeniden ekonomik gelir kaynağı olması için ve mahalli imalatın önü açılması için vergi sisteminin düzenlenmesi, mahalli endüstriye kredi teşviki gibi tekliflerde bulunmaktadır (Topal, 2019, s. 88-93).

Namık Kemal'in ilerleme hakkındaki aydın görünümünden bir diğeri, Avrupa'nın ilerlemesinin temelinde, aslen İslami temelli olan fikir ve müesseselerin benimsenmesi yatmaktadır. Salt bu fikre baktığımızda Namık Kemal muhafazakâr aydın tiplerine girmektedir ancak durum böyle değildir. Avrupa ilerlemesi İslami fikir ve müesseselerden oluşmaktadır ancak ilerlemeyi kendi kültürleriyle de yoğurdukları için salt İslam kaynaklı olduğu söylenemez ve Namık Kemal bu görüşüyle muhafazakâr aydın tipinde yer almamaktadır.

Namık Kemal, ilerleme hakkında, ilim Çin'de de olsa öğrenin (Berkes, 2016, s. 293) emri ve hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmanın önemine değinmektedir. Görüşleri halka benimsetmek için devlet memurlarından vaizlerin işlevselliğine işaret etmektedir. Bu sayede ilerlemenin olmazsa olmazı olarak eğitimi ön plana çıkarmıştır. İlerlemenin devletin tüm bölgelerinde gerçekleşmesi ve ilerlemeye katkı sağlayacak kişilerin toplumun her kesiminden aranması gerektiğini belirtmektedir. Kültürel ilerlemenin aracı olarak da edebiyatı söylemektedir (Mardin, 2015, s. 357-358).

3.2.5. Namık Kemal ve Vatan Fikti

Namık Kemal Aydınlanma fikirlerinin İmparatorluğun çeşitli milletlerinde uyandırdığı hisse karşılık vatan kavramını açıklamaya çalışmaktadır. İmparatorluğun içindeki bütün milletleri Osmanlı olarak nitelemektedir. Ona göre vatan; milliyet duygusundan uzak, din bakımından birbirinden ayrı ama yan yana yaşanan sosyal uyumun sağlandığı toprak parçasıdır. Birlikteliğin sağlanması için işaret ettiği yer eğitimidir. Küçük yaşta farklı dinlere mensup çocukların aynı sıralarda yıllarını geçirerek bu birlikteliğe alışmış olmaktadır. Ayrıca birliktelik için her farklı grubun siyasal hakları güvence altına alınmaktadır. Namık Kemal'e göre, bu koşullar sağlandığında vatani oluşturan yekpare Osmanlı milleti meydana gelmektedir. Tanzimat bürokratlarının hedeflediği dine dayanmayan bir millet oluşturma çabasına karşılık, Namık Kemal'in romantik vatan kavramı içinde Osmanlı milleti tasviri Tanzimat bürokratlarından ayrıldığı yönü göstermektedir. Kanuni Esasi döneminde kaleme aldığı kahramanlık öykülerinde Türkleri ön plana çıkardığı için II. Abdülhamit, Namık Kemal'i, yazdıklarının ülke içinde kargaşaya yol açacağından dolayı sürgüne göndermektedir.

Namık Kemal'in vatan kavramını anlatan en güzide eserlerinden biri “Vatan Yahut Silistre” isimli piyesidir. Baş kahramanlardan “İslam Bey” ve onun sevgilisi “Zekiye” arasında geçen diyaloglarda Kemal zihninde oluşturduğu vatan fikrini topluma aşılarmayı hedeflemektedir. Kemal, Osmanlı Devleti içerisinde birliğin ve bütünlüğün sağlanması için sınırları içerisinde yaşayan toplumun, yaşadıkları toprak parçasına bağlı olmaları gerektiğini ancak bunu vatan kavramıyla sağlayacağını düşünmektedir. Eserinde;

Beni Allah Yarattı, vatan büyüttü. Beni Allah besliyor, vatan için besliyor. Ben anamın karnından vatana geldiğim vakit aç idim, vatan karnımı doyurdu... Çıplaktım, vatan sayesinde giyindim, Vayanımın nimeti kemiklerimde duruyor. Vücudum vatanın toprağından... Nefesim vatanın havasından... (Kemal, Vatan Yahut Silistre, 2019, s. 9,10)

Kemal eserinde toplumun vatanla ayrılmaz bir bütün olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. Eserin devamında birbirlerine duydukları aşkın önüne geçen vatan aşkından, önce İslam Bey ardından Zekiye cepheye gitmektedirler. Kemal'in burada ortaya koymaya çalıştığı düşünce, vatan sevgisinin tüm sevgilerin önüne geçtiği ancak vatan var ise diğer sevgilerin olduğudur.

Namık Kemal vatan kavramına yüklenen maddeci bakışa, sınırları çizili toprak parçası oluşunu eleştirmiştir:

İşte insaniyeti bu noktai nazardan temaşa edenlerdir ki vatan fikri mukaddesinden bahsolundukça bulundukları yerin ya hudut veya haritasını tasavvur ederek: ‘Vatanı tayin eden madde bir kaç bin mazlumun kanı veya bir kaç ricali devletin kalemiyle çizilmiş bir hattı mevhumdan ibaret değildir? ...’ (Kemal, Vatan, 1873).

Ona göre vatan tıpkı insan gibi ruhu olan, maneviyata sahip bir kavramdır. Zira makalesinin devamında bir kişinin vatanını ne şekilde sevmesi gerektiğini belirtir:

Şirharlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişetgahını, ihtiyarlar kuşei feragatini, evlat validesini, peder ailesini ne türlü hissiyat ile severse insan da vatanını o türlü hissiyat ile sever (Kemal, Vatan, 1873).

SONUÇ

Araştırmada Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yönelik bir dizi tasarıların oluşturulduğu ve bu tasarılar tepki olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlı Hareketi'ne bağlı olan Namık Kemal'in eleştirileri çerçevesinde onun aydın kimliğini betimlenmeye çalışılmıştır.

Önceki dönemlerde yenilik hareketleri, ilkin ordunun peş peşe yenilmesi ve tedrici bir toprak kaybı yaşanması üzere askeri alanda ortaya çıkmıştır. Devamında III. Selim ve II. Mahmut padişahlık dönemlerinde ve 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan Tanzimat Dönemi'nde yenilik hareketleri askeri alandan yönetim, ekonomi, kültür ve eğitim alanlarına sıçramıştır. Tanzimat Dönemi, devletin işleyişini düzeltmeye yönelik çeşitli düzenlemelerin uygulandığı dönemdir. Tanzimat Dönemi yenileşme hareketlerinin çıkış noktası olarak diğer dönemlerden ayrılan yanı, yenilik hareketleri padişah tarafından değil sadrazamlık makamının önderliğinde yürütülmüştür. Bab-ı Ali bürokratlarına göre yenilik kaçınılmaz bir olgudur. Çöküşü önlemek için Batı tekniklerini kullanmak gerektiğini öne sürmüşlerdir. İlk olarak yeniliklerin padişah tarafından aksatılmadan getirilmesi için padişahın yetkileri yenileşmeye önderlik eden Bab-ı Ali bürokratları tarafından kısıtlanmıştır.

Padişahlık makamının yönetimde gücünün zayıflatılması, devletin üç sacayağından biri oluşturan ulemanın (düşük rütbeli) yönetimden çıkarılması ve yönetimde emniyet bloğu oluşturulan yeniçerilerin -önceki dönemlerde reform karşısında en şiddetli karşı çıkışı gerçekleştiren- ortadan kaldırılması devlet yönetiminde bir boşluğu meydana getirmektedir. Bu boşluk, Bab-ı Ali bürokratları tarafından yenileşme hareketlerinde Avrupa devletlerinin desteğini alarak kapatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca despot hale gelen Bab-ı Ali yönetimi, elinde bulundurduğu gücü kendi çıkarları için de kullanmaktan geri kalmamıştır.

Tanzimat Fermanı'yla Devleti çöküşten kurtarmaya yönelik ilk girişimler gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında eşitliğin sağlanması, kişi hak ve hürriyetlerinin korunması, can, mal ve namus güvenliğinin sağlanacağını belirtmektedir. Ticari anlaşmalar ile Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında ekonomik eşitsizliklerin çıkması, Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının devletin gayrimüslim kesiminde yankı uyandırması, Müslümanların devlet içinde

hâkim millet konumlarının sarsılması, Batılı kültürel değerler karşısında İslami değerlerin savunulması tartışmalarını meydana getirmiştir.

Yeni Osmanlı Hareketi, Tanzimat Fermanı ve onun pekiştiricisi konumundaki Islahat Fermanı'yla getirilen yeniliklerin toplumu kaosa sürüklediği bir ortamda zuhur etmiştir. Önce İttifak-ı Hamiyyet, daha sonra Yeni Osmanlı Hareketi ismini almıştır. Yeni Osmanlı Hareketi üyeleri getirilen değişikliklerin oluşturduğu kaos ortamına yönelik eleştirilerle batılı liberal, İslami muhafazakâr ve bunun arasında bulunan bir kesim olarak kendi içinde gruplara ayrılmışlardır. Batılı gruba İbrahim Şinasi, muhafazakâr gruba Ali Suavi ve bu ikisi arasında kalan gruba Namık Kemal öncülük etmektedir.

Namık Kemal'in ne garplı ne de şarklı olamayışının sebebi garp kültürünün hâkim olduğu bir çevrede yetişmesi ve yaşadığı sürgünlerle şark meseleleriyle hayli meşgul olmasından kaynaklıdır. Genç yaşlarında divan sahibi olan Namık Kemal, muhalefet hareketi mensuplarının mesleki kökenini oluşturan Tercüme Oda'sında memurluk yapmış, içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel değerlerini benimsemiştir.

Namık Kemal, eleştirilerinde hiçbir zaman kişisel menfaatleri doğrultusunda ilerlememiştir. Onun tek derdi devleti içinde bulunduğu buhrandan kurtarmaktır. Bu hareketi Namık Kemal'in aydın yönünü ortaya çıkarmaktadır. Devlet meseleleri hakkında tespitlerde bulunmakla kalmayıp aynı zamanda topluma yaymaya çalışmıştır. Dolayısıyla düşünen ve düşündüğünü topluma aktaran yanıyla aydın olmaktadır. Namık Kemal'in hiçbir bağlılığı yoktur. Hatta içinde bulunduğu Yeni Osmanlı Hareketi'ne bile bağlı kalmamış, kendince hareketin yönünü kendi fikirleri doğrultusunda ilerletmiştir.

Namık Kemal'in toplumun sorunlarına karşı öncü hareketi aydın kişiliği, alınacak önlemler konusunda da doğrusuyla ve yanlışıyla Batılı fikirleri İslami kültürel değerlerle sentezlemektedir. Oluşturmaya çalıştığı anayasa teklifi, temsil meclisleri, vatan, hürriyet, devlet, ilerle fikirleri Namık Kemal'in aydın kişiliğinin somut örnekleridir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aron, R. (1979). *Aydınların Afyonu*. (İ. Tanju, Çev.) İstanbul: Tur Yayınları.
- Aydın, M. (2017). *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bal, H. (2014). *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Batuhan, H. (2002). Entelektüel Kavramı Üzerine. *Cogito*(31), 94-101.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bodin, L. (1984). *Aydınlar*. Ankara: Ayko.
- Bottomore, T. B. (1997). *Seçkinler ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çağan, K. (2015). *Münevverden Entelektüele Modernleşme, İslamcılık ve Yerlilik*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Demiralp, O. (2002). Entelektüeller ve Aydınlar. *Cogito*, 121-132.
- Dereli, T. (1974). *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel ilişkiler sistemi (Genel olarak ve Türkiye'de)*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Doğan, D. (2019). 1980 Sonrası Türk Sosyolojisinde Aydınlar Üzerine Görüşler. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, R., & Bozgöz, F. (7, Ağustos, Eylül, Ekim). Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji. *Doğu Batı*, 215-229.
- Goff, J. (2019). *Ortaçağda Entelektüeller*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve Toplum*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- İslamoğlu, H., & Alnıaçık, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kara, İ., & Aydoğdu, N. Y. (2005). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Namık Kemal Bütün Makaleleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kemal, N. (2019). *Vatan Yahut Silistre*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Kemal, N. (tarih yok). Vatan. İbret Gazetesi.
- Kuper, A., & Kuper, J. (2016). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Birinci Kitap (A-K)* (Cilt 1). ANKARA: Adres Yayınları.
- Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1984). Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi. *Toplum ve Bilim*(24 Kış), 9-16.
- Mardin, Ş. (1992). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1997). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2020). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlıya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Said, E. (2011). *Entelektüel*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SARTRE, J. P. (1985). *Aydınların Savunusu*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (2021). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*. (H. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayıncılık.
- Topal, A. E. (2019). *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1984). Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" Gidenler. *Toplum ve Bilim*(24 Kış), 69-81.
- Türköne, M. (1991). *İslamcılığın Doğuşu*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Ülgener, F. S. (2006). *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Zola, E. (1998). *Dreyfus Olayı (adallet için bir savaşın öyküsü)*. (M. Tuncer, Çev.) İstanbul: Yalçın Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Muammer MACİT; ilk ve orta öğrenimini Kütahya'nın Simav ilçesinde tamamladı; Simav Anadolu Ticaret Meslek Lisesi'nden mezun olduktan sonra 2012 yılında Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne girdi ve 2017 Yılında bu bölümden mezun oldu. 2022 Yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına başladı.

